

Over de rode loper

Kennismigranten in Rotterdam en Den Haag

Nico
INSTITUTE

Nicis institute - 2010

ISBN: 978-90-77389-87-4

NUR: 740

Uitgave:

Nicis Institute

Laan van Nieuw Oost Indië 300

2593 CE Den Haag

Postbus 90750

2509 LT Den Haag

info@nicis.nl

www.nicis.nl

T 070 344 0966

F 070 344 0967

(Eind)redactie: Karin Kosmeijer

Opmaak: www.az-gsb.nl, Den Haag

Drukwerk: Senz grafische media

Fotografie: www.lorelindeverhees.nl

Vormgeving: www.kruit.nl

Oplage: 500

Juni 2010

© Nicis Institute

Over de rode loper

Kennismigranten in Rotterdam en Den Haag

Marianne van Bochove

Katja Rusinovic

Godfried Engbersen

NiCH
INSTITUTE

Vraagstukken over migratie en integratie vormen belangrijke thema's van onderzoek en beleid. Elk jaar verschijnt een veelheid van studies over eerste, tweede en ook derde generatie migranten. Toch zijn er ook fenomenen die relatief weinig zijn onderzocht, zoals de positie van kennismigranten, ook wel *expats* genoemd. Nationale staten en steden willen deze personen heel graag binnen hun land- en stadsgrenzen hebben ter versterking van nationale en lokale economieën. Deze groep heeft niet te maken met een restrictief migratiebeleid, maar juist met een zeer uitnodigend beleid. Steden en staten doen hun best om zodanige condities te scheppen dat deze kennismigranten er graag willen werken en wonen. De Duitse socioloog Thomas Faist spreekt als het om deze groep gaat van een ommezwaai van een 'red card' naar een 'red carpet' beleid.

De stad Rotterdam gebruikt in haar publicaties ook het beeld van het uitleggen van een 'rode loper' voor kennismigranten. In dit rapport laten wij 75 Rotterdamse kennismigranten aan het woord over de stad Rotterdam. Daarnaast hebben we 30 kennismigranten geïnterviewd in Den Haag, de stad die het meest ontwikkelde beleid heeft voor kennismigranten. Deze vergelijking maakt het mogelijk om het specifieke van Rotterdam scherper onder ogen te zien.

De meningen van kennismigranten over de Rotterdamse rode loper leveren een gemengd beeld op. In ieder geval is duidelijk dat er een kloof bestaat tussen het zelfbeeld van Rotterdam als een wereldstad en de opvattingen van kennismigranten die Rotterdam soms te weinig internationaal georiënteerd vinden. Maar deze studie gaat niet alleen over het Rotterdamse beleid voor het aantrekken van kennismigranten. Het handelt ook over het thema dat centraal stond in een eerdere Nicis-studie over de allochtone middenklasse *De stad en staat van de burger*. Die studie analyseerde de maatschappelijke positie van allochtone middengroepen in Rotterdam. Ook werd ingegaan op de mogelijke spanningsrelaties tussen lokale vormen van participatie en de bindingen die migranten onderhouden met het thuisland en de wijdere diaspora. Deze vraagstukken komen ook in deze studie aan bod, juist omdat ze voor de categorie van kennismigranten zeer relevant zijn. In hoeverre voelen kennismigranten zich verbonden met Rotterdam en op welke wijzen participeren zij in de stedelijke samenleving? Of is deze groep vooral georiënteerd op een wijdere internationale wereld? Op deze vragen probeert deze studie een antwoord te geven.

Wij danken daarbij Nicis Institute van harte voor de steun die wij hebben gekregen voor dit project en voor de wijze waarop zij het rapport hebben vormgegeven. Ook willen we de gemeente Rotterdam, het Institute for Housing and Urban Development Studies (IHS) en de Duitse ZEIT-Stiftung bedanken voor hun bijdragen ten behoeve van dit onderzoek. Gedurende de hele looptijd van het project hebben wij geprobeerd om onze onderzoeksresultaten toegankelijk te maken voor beleidsmakers en andere geïnteresseerden. Uiteindelijk hebben we tien burgerschapsbriefings gepubliceerd (zie voor een overzicht bijlage 1). Die briefings hebben ons in staat gesteld om een breed publiek te bereiken. Wij hopen dat de resultaten van de twee studies naar de allochtone middenklasse en kennismigranten een bijdrage leveren aan het denken en het beleid over stedelijk burgerschap.

Wij willen ook dank zeggen aan onze interviewers en aan de respondenten die hen zo bereidwillig te woord hebben gestaan. Ook zijn we veel dank verschuldigd aan fotograaf Lorelinde Verhees, die een aantal van onze respondenten in portretten tot leven heeft gebracht.

Godfried Engbersen

Hoogleraar Algemene Sociologie Erasmus Universiteit Rotterdam

Projectleider Transnationalisme en stedelijk burgerschap

1. Inleiding	9
1.1 Onderzoeksvragen	10
1.2 Kennismigranten in Nederland: aantallen en herkomst	11
1.3 Onderzoeksopzet	14
1.4 Kenmerken respondentengroep	15
1.5 Leeswijzer	18
2. Kennismigranten als kosmopolieten	21
2.1 Ongebonden globetrotters?	22
2.2 Leven in een <i>expat bubble</i> ?	25
2.3 Conclusie	29
3. Kennismigranten als stadsburgers	31
3.1 Vrijtijdsbesteding in de stad	31
3.2 In- en uitsluiting in Rotterdam en Nederland	35
3.3 Conclusie	39
4. Kennismigranten in Rotterdam en Den Haag over stedelijk beleid	41
4.1 Kennis en gebruik gemeentelijke voorzieningen	41
4.2 Rotterdam en Den Haag: aantrekkelijke expatsteden?	43
4.3 Conclusie	47
5. Conclusies en aanbevelingen	51
5.1 Transnationale burgers met lokale bindingen	51
5.2 Obstakels voor 'integratie'	51
5.3 Kennismigranten aan het woord: wat moet er verbeteren?	53
5.4 Tot slot	54
Literatuur	55
Bijlage 1: Overzicht Burgerschapsbriefings	57
Bijlage 2: Achtergrondkenmerken respondentengroep, in percentages	59

1. Inleiding

Stedelijke regio's concurreren in toenemende mate met elkaar om internationaal *human capital* (Ewers 2007: 120). Het aantrekken van hooggeschoolde migranten is een voorwaarde geworden om op wereldniveau te blijven meetellen. Steden proberen een zo gunstig mogelijk vestigingsklimaat te bieden voor bedrijven en een prettige woonomgeving voor kennismigranten, ook wel *knowledge workers* of *expats* genoemd.

In diverse Nederlandse steden is er de laatste jaren beleid ontwikkeld dat zich expliciet richt op kennismigranten. Zo zijn er speciale informatiecentra voor expats opgericht in onder meer Den Haag, Amsterdam, Nijmegen, Leiden en Eindhoven. In Rotterdam, de stad waar dit onderzoek zich in het bijzonder op richt, werd eind 2008 een Expat Desk geopend. Ook in Utrecht gaan er stemmen op voor het oprichten van een dergelijke helpdesk.

Hoewel er verschillen bestaan in de precieze invulling van de expat desks, bijvoorbeeld wat betreft de aangeboden diensten en samenwerkingsverbanden met andere instanties, bestaat er grote overeenstemming in de doelstellingen van de steden. Uit de verschillende gemeentelijke websites blijkt dat ze expats een 'red carpet welcome' willen geven, hun verblijf 'more comfortable' willen maken en hen 'at home' willen laten voelen, vooral door hen te helpen met het aanvragen van een verblijfsvergunning en het aanbieden van praktische informatie over onder meer huisvesting, gezondheidszorg en onderwijs.

Gemeenten proberen dus een aantrekkelijk vestigingsklimaat te creëren voor kennismigranten. Niet alleen in de hoop dat zij een fijne tijd zullen hebben en wellicht langer willen blijven, maar ook met de gedachte dat zij bij terugkeer reclame voor de stad zullen maken in hun omgeving. Zo vertelt een medeoprichter van de Expat Desk in Rotterdam:

*'We zien expats ook als ambassadeurs voor Rotterdam. Als je een slechte accommodatie hebt gehad in het buitenland, dan zul je dat je vrienden ook vertellen: "daar moet je niet naartoe gaan". We realiseren ons dat al langer, maar hebben nu pas echt stappen ondernomen. Internationale bedrijven en de mensen die er werken zijn van groot belang voor de stad.'*¹

Maar ondanks de toegenomen aandacht voor kennismigranten in stedelijk beleid, is er tot nu toe maar weinig bekend over de ervaringen van deze 'graag geziene gasten' zelf. In hoeverre zijn zij gebonden aan de stad waarin zij verblijven? En wat zou er volgens hen verbeterd moeten worden om de stad (nog) aantrekkelijker te maken? Om deze en andere vragen te beantwoorden hebben we onderzoek gedaan onder meer dan honderd kennismigranten in de steden Rotterdam en Den Haag. Net als in het rapport *De stad en staat van de burger* (Van Bochove e.a. 2009a), verricht onder Rotterdammers met een Surinaamse, Turkse of Marokkaanse achtergrond die tot de middenklasse behoren,

¹ Bij de start van dit onderzoek hebben we met verschillende 'sleutelpersonen' gesproken, die betrokken zijn bij dienstverlening aan kennismigranten in Rotterdam.

neemt in dit onderzoek de verhouding tussen lokaal en grensoverschrijdend burgerschap een belangrijke plaats in.²

1.1 Onderzoeksvragen

Kennismigranten worden in de (grotendeels internationale) literatuur vaak getypeerd als globetrotters, passanten of kosmopolieten; het zijn bij uitstek mensen die vooral losse, mondiale bindingen hebben, in plaats van hechte lokale bindingen (vgl. Turner 2001: 241; Nijman 2007; Mahroum 2000). Tegelijkertijd bestaat er bij beleidsmakers de overtuiging dat het van belang is om kennismigranten aan te trekken en aan de stad te binden. Met interessante fiscale regelingen³, een prettige woonomgeving, een rijk aanbod van culturele voorzieningen en de al genoemde expat desks proberen nationale en stedelijke overheden de concurrentiestrijd om internationale bedrijvigheid en kenniswerkers in hun voordeel te beslissen (vgl. gemeente Rotterdam 2006: 5). Er lijkt op het eerste gezicht een tegenstelling te bestaan tussen het beeld van ‘de kennismigrant als kosmopoliet’ en ‘de kennismigrant als stadsburger’. Door aandacht te besteden aan de landsgrensoverschrijdende en lokale bindingen van kennismigranten proberen we in deze studie meer inzicht te krijgen in deze spanningsrelatie.

De eerste twee onderzoeksvragen, die worden beantwoord in hoofdstuk 2 en 3, luiden:

- 1 Welke grensoverstijgende activiteiten ondernemen kennismigranten en in hoeverre is er bij deze groep sprake van gevoelsmatige binding met groepen en plaatsen die zich buiten Nederland bevinden?
- 2 Welke stedelijke activiteiten ondernemen kennismigranten en in hoeverre is er bij deze groep sprake van gevoelsmatige binding met de stad en haar bewoners?

Bovenstaande onderzoeksvragen worden beantwoord op basis van interviews met kennismigranten in Rotterdam, de stad waar ook het onderzoek naar sociaaleconomisch succesvolle Surinamers, Turken en Marokkanen (kortweg de ‘allochtone middenklasse’) heeft plaatsgevonden. Waar dat relevant is zullen we in deze studie verwijzen naar verschillen en overeenkomsten tussen kennismigranten en de allochtone middenklasse in Rotterdam.

In hoofdstuk 4 staat een andere vergelijking centraal: die tussen kennismigranten in Rotterdam en Den Haag. We besteden hierbij vooral aandacht aan verschillen en overeenkomsten in de dienstverlening aan kennismigranten in beide steden. Ook onderzoeken we op basis van interviews hoe Rotterdamse en Haagse kennismigranten het leven in hun stad beoordelen. Een vergelijking tussen deze steden is interessant, aangezien beide zich profileren als wereldstad – Den Haag noemt zich ‘Legal

² In het rapport *De stad en staat van de burger* worden migranten tot de middenklasse gerekend wanneer zij een baan van minstens twintig uur per week hebben op minimaal mbo-niveau, of actief zijn als zelfstandig ondernemer in de zakelijke dienstverlening.

³ Een voorbeeld van een dergelijke regeling is de ‘30%-regeling’, die inhoudt dat slechts over 70 procent van het arbeidsinkomen belasting wordt geheven. Zie Zonnenberg (2009).

Capital of the World', Rotterdam gebruikt de naam 'World Port World City' – en een aantrekkelijk vestigingsklimaat voor de expatgemeenschap willen bieden. Den Haag kent op dit gebied een lange traditie, terwijl Rotterdam pas vrij recentelijk is gestart met een specifiek expatbeleid. De volgende vraag zal worden beantwoord:

- 3 Hoe beoordelen kennismigranten in Rotterdam en Den Haag het stedelijk beleid en wat zou er volgens hen gedaan moeten worden om de stad aantrekkelijker te maken?

De bevindingen van dit onderzoek zijn niet alleen relevant voor de gemeenten Rotterdam en Den Haag, maar voor alle gemeenten die te maken hebben met kennismigranten. Hoewel er grote verschillen bestaan tussen het aantal en type kennismigranten dat gemeenten huisvesten, worden zij alle geconfronteerd met vragen rond de dienstverlening aan en 'integratie' van deze migrantengroep.

Hieronder gaan we kort in op de aanwezigheid van kennismigranten in Nederland, met speciale aandacht voor Rotterdam en Den Haag. Daarna bespreken we de onderzoeksopzet en enkele belangrijke kenmerken van de respondentengroep.

1.2 Kennismigranten in Nederland: aantallen en herkomst

In 2004 concludeerde de Adviescommissie voor Vreemdelingenzaken (ACVZ) dat Nederland in internationaal verband tot de middenmoot behoort wat betreft het aandeel buitenlandse werknemers in de beroepsbevolking (ACVZ 2004). Na de invoering van de Regeling Kennismigranten, eveneens in 2004, is het aantal kennismigranten in Nederland echter sterk gestegen (ministerie van Justitie 2008). Deze regeling maakt het eenvoudiger voor kennismigranten om zich in Nederland te vestigen, doordat zij niet meer over een tewerkstellingsvergunning (twv) hoeven te beschikken. Onder deze regeling vallen personen die naar Nederland komen om arbeid in loondienst te verrichten en een bruto jaarinkomen hebben van minimaal 48.000 euro of 35.000 euro als zij jonger zijn dan 30 jaar.⁴ Niet alle kennismigranten hoeven aan dit looncriterium te voldoen; alle wetenschappelijk onderzoekers en artsen in opleiding zijn hiervan vrijgesteld (IND 2006). Sinds 2004 zijn er ruim 13.210 kennismigranten naar Nederland gekomen (IND 2009: 4). In 2005 maakten 1.600 migranten gebruik van de Regeling Kennismigranten, in 2008 is dat aantal opgelopen tot bijna 7.200. In 2009 liep dit aantal terug tot 4.000, doordat de vraag naar personeel afnam als gevolg van de economische crisis (NRC Handelsblad 2010).

Tabel 1.1 geeft een overzicht van de tien meest voorkomende nationaliteiten van kennismigranten die in 2007 een eerste verblijfsvergunning hebben gekregen. Deze gegevens zijn afkomstig uit de *Monitor Kennismigrantenregeling 2008* (IND 2009). Kennismigranten met een Indiase nationaliteit vormden in 2007 veruit de grootste groep, terwijl in 2005 de Amerikanen nog bovenaan stonden (IND 2009: 4).

⁴ Deze bedragen worden jaarlijks geïndexeerd.

Tabel 1.1: Kennismigranten: top 10 nationaliteiten bij ingewilligde aanvragen om een eerste verblijfsvergunning in 2007

Nationaliteit	Aantal	Percentage
Indiase	1.513	29
Amerikaanse	734	14
Chinese	341	7
Japanse	259	5
Turkse	256	5
Russische	157	3
Zuid-Afrikaanse	150	3
Canadese	142	3
Roemeense	141	3
Australische	129	2
Overig	1.355	26
Totaal	5.177	100

Bron: IND 2009: 16.

Ons onderzoek naar kennismigranten in Rotterdam en Den Haag richt zich niet alleen op migranten die onder de Regeling Kennismigranten vallen, maar ook op hoogopgeleide migranten die afkomstig zijn uit EU-lidstaten. Het merendeel van de EU-burgers – inclusief migranten uit de lidstaten die in mei 2004 zijn toegetreden tot de EU (waaronder Polen) – heeft geen verblijfsvergunning nodig om in Nederland te werken en komt daarom niet voor in de meeste statistieken.⁵ Toch zijn deze ‘free movers’ een interessante categorie om mee te nemen in onderzoek naar kennismigranten; zij vormen een belangrijk deel van de hooggeschoolde arbeidsmigratie naar Europese steden (vgl. Favell 2008).

Kennismigranten in Rotterdam en Den Haag

Nauwkeurige gegevens over het aantal kennismigranten in Rotterdam en Den Haag zijn nauwelijks beschikbaar. In Rotterdam wordt vaak verwezen naar het aantal van 30.000, gebaseerd op de studie *Rotterdam, thuishaven voor expats? Een verkenning naar de Rotterdamse expat*.⁶ Deze schatting is gemaakt op basis van het aantal westerse allochtonen in Rotterdam, minus de tweede generatie en herkomstgroepen waarvan bekend is dat zij vanwege politieke redenen naar Nederland zijn gekomen (zoals voormalig Joegoslaven). In Den Haag lopen de schattingen uiteen. In de nota *Werken aan de wereld in Den Haag* (gemeente Den Haag 2005: 25) staat vermeld dat de expatgemeenschap in Den Haag en omstreken bestaat uit ongeveer 27.500 personen, waarbij partners, kinderen en internationale

⁵ Burgers van Bulgarije en Roemenië hebben sinds beide landen in januari 2007 lid werden van de EU vrij toegang tot Nederland. Ze hebben echter geen vrije toegang tot de reguliere Nederlandse arbeidsmarkt. Net als eerder (tussen 2004 en 2007) het geval was voor Poolse arbeidsmigranten, vallen Bulgaren en Roemenen momenteel nog onder het regime van de zogenaamde ‘overgangperiode’, dat wil zeggen dat ze – net als voorheen – nog altijd een formele werkvergunning (twv) nodig hebben om hier als werknemer te kunnen werken.

⁶ Dit rapport uit 2007, geschreven door Tanja Groenendijk, is niet publiekelijk beschikbaar. Enkele passages zijn op verzoek ter inzage gegeven door de Rotterdamse Expat Desk.

studenten ook worden meegerekend. Op de Engelstalige website van de gemeente Den Haag (www.denhaag.com) wordt geschat dat er tussen de 35.000 en 40.000 expats zijn. Dat Den Haag waarschijnlijk meer kennismigranten huisvest dan Rotterdam, kan ook opgemaakt worden uit cijfers over het aandeel ‘westerse allochtonen’ in beide steden. In Rotterdam was dit aandeel in 2009 10,4 procent, in Den Haag 14,1 procent (Dienst Onderzoek en Statistiek 2009).

Over de herkomstlanden van kennismigranten in Rotterdam en Den Haag is eveneens weinig bekend. Op basis van cijfers over de aanwezigheid van verschillende nationaliteiten in beide steden kunnen we hierover voorzichtige uitspraken doen. De Amsterdamse Dienst Onderzoek en Statistiek heeft een overzicht gegeven van de nationaliteit van inwoners van de vier grote steden en Nederland als geheel. In Tabel 1.2 geven we de cijfers weer voor Rotterdam, Den Haag en Nederland.

Tabel 1.2: **Inwoners van Rotterdam, Den Haag en Nederland naar nationaliteit in 2009, absolute aantallen en percentages**

Nationaliteit	Rotterdam		Den Haag		Nederland	
Europa						
Nederland	530.814	(90,41%)	422.274	(87,63%)	15.766.293	(95,63%)
Turkije	12.563	(2,14%)	9.993	(2,07%)	92.698	(0,56%)
Duitsland	2.222	(0,38%)	3.009	(0,62%)	65.927	(0,40%)
Verenigd Koninkrijk	1.528	(0,26%)	3.787	(0,79%)	41.060	(0,25%)
Frankrijk	839	(0,14%)	2.102	(0,44%)	16.441	(0,10%)
Spanje	1.652	(0,28%)	929	(0,19%)	17.348	(0,11%)
Italië	984	(0,17%)	1.217	(0,25%)	20.271	(0,12%)
Polen	1.885	(0,32%)	3.686	(0,76%)	35.499	(0,22%)
Overig Europa	9.349	(1,59%)	10.443	(2,17%)	117.579	(0,71%)
Amerika						
Verenigde Staten	663	(0,11%)	1.309	(0,27%)	14.861	(0,09%)
Overig Amerika	2.600	(0,44%)	2.758	(0,57%)	26.207	(0,16%)
Afrika						
Marokko	7.757	(1,32%)	6.205	(1,29%)	70.801	(0,43%)
Overig Afrika	2.768	(0,47%)	3.040	(0,63%)	28.508	(0,17%)
Oceanië						
Totaal Oceanië	161	(0,03%)	473	(0,63%)	3.964	(0,02%)
Azië						
Totaal Azië	6.298	(1,07%)	6.249	(1,30%)	80.227	(0,49%)
Totaal	587.134	(100%)	481.864	(100%)	16.485.787	(100%)

Bron: Dienst Onderzoek en Statistiek op basis van cijfers van het CBS, www.os.amsterdam.nl/viergrootesteden.

Noot. Personen die staatloos zijn of waarvan de nationaliteit niet bekend is zijn niet opgenomen in de tabel. Bij personen met een dubbele nationaliteit past het CBS ‘prioriteitsregels’ toe. Zo worden personen met een Nederlandse en een buitenlandse nationaliteit tot de Nederlanders gerekend.

Uit de tabel blijkt dat het aandeel burgers met een niet-Nederlandse nationaliteit in Den Haag groter is dan in Rotterdam. Op de Turkse, Marokkaanse en Spaanse nationaliteit na komen alle niet-Nederlandse nationaliteiten (absoluut en relatief) vaker voor in Den Haag dan in Rotterdam. Zo wonen er in Den Haag ongeveer twee keer zoveel Britten, Fransen en Amerikanen als in Rotterdam.

Op basis van de verblijfsduur van migranten kunnen voorzichtige uitspraken gedaan worden over de vertegenwoordiging van kennismigranten in Rotterdam. Uit door het Rotterdamse Centrum voor Onderzoek en Statistiek (COS) beschikbaar gestelde cijfers blijkt dat migranten uit India, China en de Verenigde Staten relatief vaak binnen vijf jaar na aankomst de stad verlaten.⁷ Uit tabel 2.1 blijkt dat de categorie 'Azië' in absolute zin in Rotterdam en Den Haag ongeveer even groot is. Cijfers van het COS laten zien dat het absolute aantal Chinezen en Indiërs in Rotterdam in de periode tussen 2002 en 2007 is toegenomen, terwijl het aantal Amerikanen en Japanners in diezelfde periode is gedaald. Hoewel deze gegevens *alle* migranten betreffen en dus niet alleen de kennismigranten, zien we ook op lokaal niveau dat migranten uit India de Amerikaanse migranten voorbijstreven.

Opvallend is verder het aantal burgers met een Poolse nationaliteit in Rotterdam en Den Haag. Cijfers van het COS laten zien dat het aantal uit Polen afkomstige migranten in Rotterdam tussen 2002 en 2007 bijna verdubbeld is (van 690 naar 1.300). Uit tabel 2.1 blijkt dat deze stijging zich in de jaren daarna heeft doorgezet. Hoewel tijdelijke arbeidsmigratie vanuit Polen vooral in verband wordt gebracht met laaggeschoold werk, is ook de migratie van hoogopgeleide Polen naar Nederland de laatste jaren toegenomen. Dat komt naar voren in de recente studie *Arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa*. Deze studie onder 746 Midden- en Oost-Europeanen laat zien dat een vijfde van de respondenten (met name Polen en in mindere mate Bulgaren en Roemenen) een opleiding op hbo- of universitair niveau heeft afgerond (Weltevrede e.a. 2009: 75). Het merendeel van deze hoger opgeleiden werkt onder hun niveau, maar dat kan de komende jaren gaan veranderen.

In dit onderzoek hebben we gestreefd naar een gevarieerde respondentengroep, met zowel kennismigranten uit 'klassieke' (zoals de VS en Japan) als 'opkomende' herkomstlanden (zoals India en China), en met zowel kennismigranten uit 'oude' (zoals Duitsland en het VK) als 'nieuwe' EU-lidstaten (zoals Polen en Roemenië).

1.3 Onderzoekopzet

In de periode van juni 2008 tot oktober 2009 hebben we 75 interviews gehouden met kennismigranten in Rotterdam. Voor het beantwoorden van de derde onderzoeksvraag – over het stedelijke (expat) beleid – hebben we daarnaast nog 30 interviews gehouden met kennismigranten in Den Haag. We hebben ons gericht op personen die:

⁷ Van de Indiërs die in 2007 Rotterdam verlieten, verbleef meer dan tachtig procent korter dan vijf jaar in de stad. In het geval van Chinezen en Amerikanen was dit meer dan zeventig procent. Deze cijfers zijn gebaseerd op de Gemeentelijke Basis Administratie (GBA) en geanalyseerd door Paul de Graaf van het COS.

- In Rotterdam of Den Haag of een van de randgemeenten woonachtig zijn⁸;
- In het kader van hun eigen (hooggekwalificeerde) baan of de (hooggekwalificeerde) baan van hun partner naar Nederland zijn gekomen⁹;
- Op het moment van het interview langer dan zes maanden en korter dan zes jaar in Nederland verblijven.¹⁰

We hebben verschillende strategieën gebruikt om respondenten te werven. Allereerst hebben we contact opgenomen met (publieke en private) organisaties die zich bezighouden met dienstverlening aan kennismigranten, zoals The American International School of Rotterdam (AISR), The Rotterdam International Secondary School (RISS), de Kamer van Koophandel, InTouch Rotterdam, het Expatriate Archive Centre in Den Haag en de expat desks van Rotterdam en Den Haag. Daarnaast hebben we bijeenkomsten bijgewoond waar de doelgroep aanwezig was, zoals ouderavonden, koffieochtenden voor vrouwen, kerkdiensten en de 'I am not a tourist'-beurs van Expatica. Verder zijn sommige interviewers zelf kennismigrant (geweest); zij hadden vanuit hun eigen netwerk toegang tot respondenten. We hebben ook gebruik gemaakt van de sneeuwbalmethode, waarbij aan respondenten gevraagd werd of ze nog andere mensen kenden die tot de doelgroep behoorden. De gesprekken – die aan de hand van een vragenlijst met gesloten en open vragen plaatsvonden – duurden meestal anderhalf tot twee uur. De respondentengroep is niet tot stand gekomen op basis van een willekeurige steekproef. Er is dus geen garantie dat de bevindingen van dit onderzoek representatief zijn voor de gehele populatie van kennismigranten in Rotterdam en Den Haag.

1.4 Kenmerken respondentengroep

Bij het benaderen van respondenten hebben we gestreefd naar variatie in herkomstland, geslacht, type respondent (kennismigrant of partner) en leeftijd. Hieronder geven we een overzicht van enkele belangrijke kenmerken van de respondentengroep in Rotterdam en Den Haag (zie ook de overzichtstabel in bijlage 2).

Nationaliteit

- In het onderzoek zijn 35 verschillende nationaliteiten vertegenwoordigd. Tabel 1.3 geeft een overzicht van de meest voorkomende nationaliteiten per stad.

⁸ Onder de randgemeenten van Rotterdam vallen onder meer Capelle aan den IJssel, Barendrecht en Lansingerland. In Den Haag gaat het om Rijswijk, Wassenaar, Leidschendam-Voorburg en Zoetermeer.

⁹ Onder 'hooggekwalificeerd' verstaan we een baan waarvoor minimaal hoger beroepsonderwijs is vereist.

¹⁰ We hebben voor dit minimum gekozen omdat mensen die hier pas zeer kort verblijven in veel gevallen nog weinig ervaring hebben met verschillende aspecten van het stedelijk leven die in ons onderzoek een rol spelen. Het maximum hebben we gesteld omdat we geïnteresseerd zijn in de tijdelijke vestiging van migranten in een stad.

Tabel 1.3: **Overzicht meest voorkomende nationaliteiten respondenten Rotterdam en Den Haag, absolute aantallen**

Nationaliteit	Aantal respondenten
<i>Rotterdam</i>	
Amerikaans	13
Brits	9
Duits	6
Frans	5
Japans	5
Pools	4
Chinees	3
Zuid-Afrikaans	3
Portugees	3
<i>Den Haag</i>	
Amerikaans	10
Canadees	3
Italiaans	3
Brits	2
Australisch	2

Daarnaast zijn er onder andere respondenten met de Zuid-Koreaanse, Indiase, Pakistaanse, Taiwanese, Maleisische, Russische, Turkse, Deense of Estse nationaliteit.

- Vier respondenten (3 in Rotterdam en 1 in Den Haag) hebben de Nederlandse nationaliteit. Van deze respondenten hebben er 2 een dubbele nationaliteit. Een van hen heeft de Nederlandse nationaliteit aangenomen toen hij vijf jaar in Nederland verbleef. De ander heeft een Nederlandse vader, die zelf als expat de wereld rondreisde. Twee respondenten (1 in Rotterdam en 1 in Den Haag) hebben alleen de Nederlandse nationaliteit. Beiden zijn in Nederland geboren en op jonge leeftijd naar Amerika gegaan. Het bedrijf waarvoor zij werken heeft hen nu uitgezonden naar Nederland.

Geslacht en type respondent

- De respondentengroep in Rotterdam is verdeeld in 46 vrouwen en 29 mannen. In Den Haag is de verdeling 19 vrouwen en 11 mannen. We hebben zowel kennismigranten als partners van kennismigranten geïnterviewd. Dit kan verklaren dat de meerderheid van de respondenten vrouw is; de meeste meereizende partners zijn vrouw. We hebben gestreefd naar een enigszins gelijke verdeling in het aantal mannelijke en vrouwelijke expats. Uit landelijke cijfers blijkt dat het totale aantal kennismigranten dat in 2008 een verblijfsvergunning kreeg voor ongeveer een kwart uit vrouwen bestond. Dit percentage was de afgelopen jaren stabiel, maar het absolute aantal vrouwelijke kennismigranten is wel toegenomen (IND 2009: 17). Fechter (2007: 40) merkt in internationaal ver-

band op dat vooral vrouwen tussen de 25 en 35 zonder kinderen een opkomende groep vormen binnen de populatie van kennismigranten.

- Bijna alle mannelijke respondenten zijn voor hun baan naar Nederland gekomen. Er is slechts één respondent (in Rotterdam) die vanwege het werk van zijn vrouw in Nederland verblijft.
- Van de vrouwelijke respondenten in Rotterdam zijn er 24 vanwege hun eigen baan naar Nederland gekomen en 22 zijn met hun partner meegereisd. In Den Haag zijn van de 19 vrouwen 5 vanwege hun eigen baan gekomen en 14 vanwege het werk van hun partner.

Migratiemotief

- Ongeveer twee derde van de respondenten in Rotterdam en Den Haag is door het bedrijf waarvoor hij/zij werkt (of waarvoor hun partner werkt) uitgezonden naar Nederland.
- De meeste andere respondenten zijn naar Nederland gekomen vanwege de gunstige carrière mogelijkheden die zij hier hebben in hun veld van expertise.
- Enkele respondenten zijn vanwege hun studie naar Nederland gekomen en hebben hier na het behalen van hun diploma een baan gevonden.

Verblijf in Nederland

- Meer dan de helft van de respondenten in Rotterdam en Den Haag woonde tijdens het interview tussen de één en twee jaar in Nederland.
- Van de 'Rotterdamse' respondenten woont meer dan driekwart in de stad zelf. De andere respondenten wonen in randgemeenten als Capelle aan den IJssel, Barendrecht en Lansingerland. Van de 'Haagse' respondenten woont twee derde in de stad zelf. De overige respondenten wonen voornamelijk in Wassenaar en Leidschendam-Voorburg.

Leeftijd

- De meeste respondenten in Rotterdam zijn tussen de 25 en de 45 jaar. In Den Haag ligt de gemiddelde leeftijd iets hoger. De meeste respondenten in deze stad zijn tussen de 25 en 55 jaar.
- De jongste respondent in Rotterdam is 20 jaar, de oudste 55. In Den Haag is de jongste 24 jaar, de oudste 66.

Gezinssituatie

- Van de 29 mannelijke respondenten in Rotterdam zijn er 13 getrouwd, 2 hebben wel een partner maar zijn niet getrouwd, 14 zijn alleenstaand. Van de 11 mannen in Den Haag zijn er 7 getrouwd, 1 heeft wel een partner maar is niet getrouwd, 3 zijn alleenstaand. 10 van de 29 mannen in Rotterdam hebben één of meer kinderen, in Den Haag is dat bij 8 van de 11 het geval.
- Van de 24 vrouwelijke respondenten in Rotterdam die vanwege hun eigen baan naar Nederland zijn gekomen is er slechts één getrouwd, 10 hebben wel een partner maar zijn niet getrouwd, 13 zijn alleenstaand. In Den Haag zijn alle 5 vrouwen die vanwege hun baan naar Nederland zijn gekomen ongehuwd; 2 hebben wel een partner, 3 zijn alleenstaand. Op de getrouwde vrouw in Rotterdam na heeft geen van de vrouwelijke kennismigranten kinderen.
- Van de 22 vrouwelijke respondenten in Rotterdam die vanwege het werk van hun partner naar Nederland zijn gekomen, zijn er 19 getrouwd en 3 samenwonend. 19 van deze vrouwen hebben één of meer kinderen. Alle 14 vrouwelijke respondenten in Den Haag die vanwege het werk van hun partner naar Nederland zijn gekomen, zijn getrouwd. 9 van hen hebben één of meer kinderen.

Onderwijs en arbeidsmarkt

- Driekwart van de respondenten is universitair geschoold. Dit geldt zowel voor Rotterdam als Den Haag en zowel voor de respondenten die vanwege hun eigen werk naar Nederland zijn gekomen als voor degenen die hier vanwege het werk van hun partner zijn.
- De 52 respondenten in Rotterdam die hier zijn voor hun werk, hebben bijna allemaal een baan op universitair niveau. Ditzelfde geldt voor de 16 in Den Haag die hier vanwege hun eigen baan zijn gekomen.
- Van de 23 respondenten in Rotterdam die als partner naar Nederland zijn gekomen, hebben er 5 momenteel een baan; 3 van hen werken net als hun partner op universitair niveau. Van de 14 respondenten in Den Haag die als partner zijn meegereisd, hebben er momenteel 3 een baan, 1 van hen werkt op universitair niveau.
- De kennismigranten zijn in diverse sectoren werkzaam. In Rotterdam is het bedrijf waarvoor zij werken vaak gerelateerd aan de haven, zoals Maersk en Hoyer Global Transport. Andere Rotterdamse respondenten zijn werkzaam bij een architectenbureau (zoals Mecanoo Architects in Delft en KCAP in Rotterdam), in de wetenschap (voornamelijk bij de Erasmus Universiteit en de TU Delft) of bij een grote multinational als Unilever of Shell. Een deel van de Haagse respondenten is eveneens werkzaam bij een multinational (bijvoorbeeld Shell en BHP Billiton). Andere respondenten in Den Haag werken bij een van de vele internationale juridische organisaties waar de regio bekend om staat, zoals het European Patent Office (EPO) in Rijswijk.
- Het netto maandsalaris van de kennismigranten varieert sterk. Ongeveer de helft van de respondenten in Rotterdam en Den Haag die vanwege hun eigen werk naar Nederland zijn gekomen verdient tussen de 1.500 en 3.000 euro netto per maand. Dit zijn vooral vrouwelijke kennismigranten die aan het begin van hun carrière staan en bijvoorbeeld als promovendus verbonden zijn aan een universiteit. Voor deze kennismigranten geldt, zoals eerder vermeld, geen inkomenseis. Een derde deel van de respondenten verdient tussen de 3.000 en 6.000 euro per maand. De overige respondenten verdienen meer dan 6.000 euro netto per maand. Tot deze hogere inkomensgroepen behoren vooral mannelijke kennismigranten.

1.5 Leeswijzer

De opbouw van dit rapport is als volgt. Allereerst onderzoeken we in hoeverre kennismigranten getypeerd kunnen worden als kosmopolieten en/of stadsburgers. In hoofdstuk 2 staan de grensoverschrijdende bindingen van kennismigranten in Rotterdam centraal. Hierbij besteden we onder meer aandacht aan hun migratieachtergrond, de samenstelling van hun vriendenkring en hun gevoelens van verbondenheid met verschillende groepen en plaatsen. In hoofdstuk 3 onderzoeken we de lokale bindingen van kennismigranten in Rotterdam. We besteden hierbij aandacht aan de terreinen waarop de kennismigranten actief zijn in de stad, het contact dat zij hebben met andere Rotterdammers en hun mening over 'integratie' in de Nederlandse en Rotterdamse samenleving.

Daarna richten we ons op het stedelijk beleid voor kennismigranten. In hoofdstuk 4 staat centraal hoe kennismigranten in Rotterdam en Den Haag de specifieke voorzieningen voor expats beoordelen

en hoe zij het stedelijk leefklimaat in het algemeen waarderen. Kennismigranten in beide steden hebben duidelijke ideeën over het aantrekkelijker maken van de stad waarin zij wonen. In hoofdstuk 5 vatten we de belangrijkste conclusies van dit rapport samen en doen we enkele concrete aanbevelingen voor beleidsmakers die zich bezighouden met kennismigranten.

2. Kennismigranten als kosmopolieten

In de inleiding hebben we aangegeven dat er relatief weinig empirisch onderzoek beschikbaar is over kennismigranten of expats. Dat geldt zeker binnen de Nederlandse context. Maar ondanks het feit dat er niet veel bekend is over de bindingen die kennismigranten hebben met verschillende plekken en groepen, wordt er vooral in studies over burgerschap vaak naar hen verwezen. Ze worden veelal gezien als ‘anti-burgers’. Dit heeft te maken met twee stereotype beelden die van hen bestaan: (1) De kennismigrant zonder lokale bindingen, (2) De kennismigrant in zijn of haar ‘expat bubble’.

Kennismigranten worden vaak getypeerd als burgers die vooral kosmopolitische bindingen hebben en niet geworteld zijn in het lokale of nationale. Deze ongebonden burgers staan open voor verschillende culturen en voelen zich overal thuis. Zo schrijft de bekende Amerikaanse organisatiesocioloog Rosabeth Moss Kanter (1995: 22-23) in haar boek *World Class*:

‘Cosmopolitans are card-carrying members of the world class – often literally card carrying, with passports or air tickets serving to admit them. They lead companies that are linked to global change. Comfortable in many places and able to understand and bridge the differences among them, cosmopolitans possess portable skills and a broad outlook. But it is not travel that defines cosmopolitans – some widely travelled people remain hopelessly parochial – it is a mind-set.’

Hoewel een gevoel van mondiale verbondenheid door sommigen als een deugd wordt gezien, wijzen verschillende auteurs op de mogelijke keerzijde ervan, namelijk een gebrek aan lokaal of nationaal burgerschap (vgl. Scheffer 2008: 284-286; Nijman 2007: 182).

Tegenover het beeld van de ongebonden kosmopoliet staat het beeld van de kennismigrant die wel degelijk zeer sterke bindingen heeft, namelijk binnen de expatgemeenschap, ook wel de ‘expat bubble’ genoemd (vgl. Fechter 2007). Kennismigranten zijn in deze visie niet zozeer gericht op de wereld als geheel, maar vooral op hun eigen expatwereldje. René Cuperus (2009: 28) schrijft in zijn boek *De wereldburger bestaat niet*:

‘Kosmopolitisme zou een onbevangen nieuwsgierigheid naar en celebratie van culturele verschillen en leefwijzen moeten zijn. Maar dat staat haaks op het “kosmopolitisme” van de internationale jetset, die binnen geprivilegieerde gated communities het “ons-soort-mensen-kosmopolitisme” beleeft. De retoriek is er een van “ik voel me overal op aarde thuis”, maar men verplaatst zich onderwijl van de ene expatcommunity naar de andere, “communities” die net zo identiek aan elkaar zijn als de internationale scholen van hun kosmopolitische kinderen.’

In dit hoofdstuk zullen we onderzoeken in hoeverre deze twee dominante beelden opgaan voor de door ons geïnterviewde kennismigranten in Rotterdam. We besteden allereerst aandacht aan de migratiegeschiedenis en -vooruitzichten van deze kennismigranten. Zijn zij daadwerkelijk ongebonden globetrotters die van het ene tussenstation naar het andere reizen, of zijn ze van plan langer in Nederland te blijven? Daarna onderzoeken we met wie de kennismigranten in hun vrije tijd omgaan en met wie en wat ze zich identificeren. Leven zij werkelijk in een expat bubble?

2.1 Ongebonden globetrotters?

Allereerst beantwoorden we de vraag of de kennismigranten daadwerkelijk weinig binding hebben met de plek waar zij verblijven. We kijken hierbij zowel naar hun migratiegeschiedenis (waar zijn ze hiervoor geweest?) als naar hun migratievooruitzichten (waar gaan ze hierna naartoe?).

Migratiegeschiedenis

We hebben de respondenten gevraagd of zij vaker voor een periode van minimaal zes maanden in een ander land dan het herkomstland zijn geweest. Voor twee derde van de respondenten is dat het geval.¹¹

Dertig respondenten zijn vanwege hun studie eerder in het buitenland geweest, bijvoorbeeld vanuit het *Erasmus Programme*, het Europese studentenuitwisselingsprogramma. Enkele zijn in het kader van een dergelijke uitwisseling eerder in Nederland geweest, waardoor zij al enige bekendheid hadden met het land.

Voor meer dan de helft van de respondenten is dit de eerste keer dat zij vanwege hun (partners) werk in het buitenland verblijven. Slechts een enkeling voldoet aan het beeld van de ongebonden globe-trotter. Zo heeft een van de respondenten in de afgelopen twintig jaar in acht verschillende landen gewoond.

Tabel 2.1: **Eerder verblijf in het buitenland voor zes maanden of langer, absolute aantallen (N=75)**

Eerder verblijf in het buitenland	Aantal respondenten
Nooit eerder	24
Eén keer eerder	26
Twee of drie keer eerder	16
Vier of vijf keer eerder	8
Meer dan vijf keer eerder	1

Veel voorkomende bestemmingen van de – overwegend ‘westerse’ – kennismigranten zijn steden in Europa en Noord-Amerika. Steden in ‘niet-westerse’ landen komen minder vaak voor. Er zijn relatief weinig voorbeelden te vinden van de klassieke kosmopoliet die verschillende ‘vreemde’ culturen heeft leren kennen. Als kennismigranten het over kosmopolitisme hebben, dan doelen ze daarmee eerder op het ontmoeten van verschillende culturen binnen een westerse context, bijvoorbeeld wanneer ze het multiculturele karakter van Londen, Toronto of Amsterdam prijzen.

¹¹ Ter vergelijking: in het onderzoek onder de Surinaamse, Turkse en Marokkaanse middenklasse in Rotterdam bleek dat ongeveer twintig procent van de verschillende groepen (sinds hun komst naar Nederland) wel eens voor een periode van zes maanden of langer in het buitenland is geweest.

Enkele reacties waren:

'I like London, because it's a melting pot of very different cultures. It's a modern city; you can really develop any kind of interest there. And Toronto, I love it, it's well organized, clean, and there is a mix of cultures.'
(vrouw, 37, Italiaanse nationaliteit, kennismigrant)

'Amsterdam is really attractive for expats. Because there are more expats there, it feels international and cosmopolitan. Yeah, that's the reason.' (vrouw, 39, Franse nationaliteit, kennismigrant)

Migratievooruitzichten

Om meer te weten te komen over hun migratievooruitzichten voor de nabije toekomst, hebben we de respondenten gevraagd wanneer volgens hun contract hun verblijf in Nederland eindigt. In combinatie met de datum van hun komst naar Nederland hebben we op basis hiervan de verwachte duur van het totale verblijf berekend. Tabel 2.2 geeft hiervan een overzicht.

Tabel 2.2: **Verwachte duur van het verblijf in Nederland volgens het contract van de kennismigranten, absolute aantallen (N=75)**

Duur verblijf	Aantal respondenten
Een half of één jaar	5
Twee of drie jaar	24
Vier of vijf jaar	13
Zes of zeven jaar	2
Geen einddatum	31

Ongeveer de helft van de respondenten zal naar verwachting in totaal tussen de twee en de vijf jaar in Nederland verblijven. Opvallend is het grote aantal dat nog niet weet wanneer hij of zij zal vertrekken: in hun (partners)contract is geen einddatum opgenomen. Ook voor degenen die wel een einddatum kunnen noemen is het niet altijd zeker dat zij Nederland na het verstrijken van die datum zullen verlaten: sommigen zouden zelf een verlenging willen, anderen hebben geen keus. Zo geeft een Amerikaanse vrouw aan dat het door de economische crisis onzeker is geworden wanneer haar man weer teruggeplaatst zal worden naar de Verenigde Staten; het is voor het bedrijf waarvoor hij werkt momenteel goedkoper om hem in Nederland te laten blijven.

We hebben de respondenten ook de vraag gesteld of zij langer in Nederland zouden willen blijven. Hoe zij deze vraag interpreteren hangt in belangrijke mate af van hun specifieke situatie. Sommigen verstaan onder langer 'tot na de einddatum van hun (partners) contract', anderen zien het als 'nog een paar jaar' en voor weer anderen betekent het 'voorgoed'. Ondanks deze verscheidenheid in opvattingen blijken er weinig verschillen te bestaan tussen de mensen die een contract met einddatum hebben en degenen met een open contract. Voor beide groepen geldt dat ongeveer de helft zeker

langer zou willen blijven en een kleiner deel misschien.¹² Tabel 2.3 geeft een totaaloverzicht van de wensen van de respondenten.

Tabel 2.3: **Wens om langer in Nederland te blijven, absolute aantallen (N=75)**

Wil langer blijven	Aantal respondenten
Ja	37
Misschien	28
Nee	10

De redenen om wel of niet in Nederland te blijven zijn vaak aan elkaar gespiegeld. Zo zien sommige respondenten in Nederland veel mogelijkheden op het gebied van hun carrière, terwijl andere hun kansen vooral elders zien. Vergelijk de volgende citaten:

'I like working here. I got used to the way they work here, and I never worked in Portugal, so I think I won't adjust there, and the rules are different. I don't see myself going back, for now.' (vrouw, 26 Portugese nationaliteit, kennismigrant)

'Multiple factors are decisive for my stay here. Currently the economy is really bad, especially for architects, so it is not the right moment to look for possibilities. But my dream is to start my own office, and doing that in a foreign country is substantially more difficult, for instance regarding administrative things, than doing it in your native country, in my case Poland.' (man, 29, Poolse nationaliteit, kennismigrant)

Naast werk spelen ook sociale factoren een belangrijke rol. Sommige respondenten willen langer in Nederland blijven, omdat ze hun kinderen niet van school willen laten wisselen, terwijl andere juist vanwege hun kinderen terug willen naar het herkomstland.

'Both my husband and I have lived in many countries, so living abroad is not such a big challenge. But when you have a child it actually brings a different dimension. How should my child be raised, that is the big question. We are somewhat transient here, even if we decide to stay five more years. We are not staying twenty years. But I don't want to be pulling my daughter halfway through primary school to a different country. That is the main decision factor.' (vrouw, 39, Franse nationaliteit, partner)

'I don't want to stay longer, because of my family. My children are very young: the first is 3 years old, the second 3 months. It's quite difficult for my wife to look after them. I mean, we have no care assistance. In Korea we can get some support from other family members. But here, we have to do everything by ourselves.' (man, 32, Zuid-Koreaanse nationaliteit, kennismigrant)

¹² Voor degenen met een einddatum is de verdeling als volgt: 21 respondenten willen zeker langer blijven, 15 misschien en 8 niet. Voor degenen zonder einddatum is die verdeling respectievelijk 16, 13, en 2.

En terwijl sommige respondenten aangeven dat ze graag nieuwe ervaringen willen opdoen in andere landen, zeggen andere dat ze eindelijk een beetje ‘gesetteld’ zijn in Nederland en op korte termijn niet opnieuw dat proces willen doormaken.

‘Actually, I want to go back to Turkey, so, no, I do not want to stay longer. Well, I’m not sure if I will go to Turkey, I eventually will, but first I would like to try something else. I mean another culture and another country. I guess I will apply for different countries like the US, or Hong Kong, or Australia. Then, after two years or so, I will go back to Istanbul.’ (vrouw, 30, Turkse nationaliteit, kennismigrant)

‘Maybe I will stay here longer. I like to live here and also I did some effort to learn the language, to integrate, and that took some energy from me. And I don’t only want to put energy in it; I also want something in return. You want to enjoy your stay a bit and you start to build up your life. But if it occurs that I get a good job offer in Germany or somewhere else, probably I wouldn’t say no.’ (vrouw, 29, Duitse nationaliteit, kennismigrant)

Ook al wordt het leven van kennismigranten vaak getypeerd in termen van ‘vluchtigheid’ en ‘vloeibaarheid’, het thema ‘integratie’ blijkt ook bij dit type migranten van belang te zijn (vgl. Waters 2003, Favell 2008). In hoofdstuk 3 zullen we nader ingaan op de integratie van kennismigranten in de Rotterdamse en Nederlandse samenleving.

2.2 Leven in een *expat bubble*?

In deze paragraaf onderzoeken we in hoeverre het tweede dominante beeld van kennismigranten – de kennismigrant in zijn of haar ‘expat bubble’ – overeenstemt met de werkelijkheid. Volgens dit beeld bestaat het sociale netwerk van kennismigranten vooral uit lotgenoten, waarmee zij zich sterk verbonden voelen (vgl. Cuperus 2009; Fechter 2007). Aan de hand van gegevens over de vriendschappen van kennismigranten en hun gevoelens van verbondenheid met verschillende groepen en plaatsen onderzoeken we of dit daadwerkelijk het geval is.

Vriendschappen

We hebben de respondenten verschillende vragen gesteld over de samenstelling van hun vrienden- en kennissenkring. Tabel 2.4 geeft allereerst een overzicht van hun antwoord op de vraag waar de meeste van hun vrienden en kennissen wonen.

Tabel 2.4: **Woonplaats van de meeste vrienden en kennissen, absolute aantallen (N=75)**

Woonplaats meeste vrienden/kennissen	Aantal respondenten
In dezelfde buurt	4
Elders in Rotterdam	10
Elders in Nederland	6
In het herkomstland	44
Anders	11

Ruim twee derde van de respondenten geeft aan dat de meeste van hun vrienden en kennissen buiten Nederland wonen. Ter vergelijking: in het onderzoek naar de allochtone middenklasse in Rotterdam was dit bij slechts 3 van de 225 respondenten het geval. De gerichtheid op het buitenland is echter niet per se een bewijs van het belang van 'expatgemeenschappen'. De meeste respondenten geven aan dat hun vrienden en kennissen voornamelijk in het herkomstland wonen. De categorie 'Anders' duidt meer op het bestaan van wereldwijde netwerken van kennismigranten; de meeste vrienden en kennissen van deze expats wonen verspreid over verschillende landen. Een op de zeven respondenten kiest dit antwoord.

Aanwijzingen voor het al dan niet bestaan van een 'expat bubble' kunnen we ook halen uit de informatie die de respondenten hebben gegeven over de vijf belangrijkste personen in hun leven, naaste familieleden uitgesloten. We hebben de respondenten gevraagd waar deze personen wonen en welke nationaliteit zij hebben. Op basis van hun antwoorden kunnen we de respondenten indelen in verschillende categorieën.

- *Herkomstland-georiënteerd* (12 respondenten): De belangrijkste personen in het leven van deze respondenten bevinden zich voornamelijk in het herkomstland en hebben dezelfde nationaliteit als zij.¹³
- *Expat-georiënteerd* (9 respondenten): Deze respondenten hebben voornamelijk vrienden buiten Nederland en het herkomstland. Net als de respondenten zelf zijn dit mensen die in een ander land wonen dan hun herkomstland.
- *Lokaal-georiënteerd* (1 respondent): Deze respondent noemt voornamelijk Nederlanders die in Rotterdam en omgeving wonen.

De meeste respondenten kunnen echter niet worden ingedeeld in een van de bovenstaande homogene categorieën; het lijstje van mensen dat zij noemen is meer divers. De meest voorkomende categorie is een combinatie van gerichtheid op Nederland/Rotterdam en het herkomstland (27 respondenten). Ook de combinatie herkomstland-expat komt relatief vaak voor (17 respondenten). De overige 9 respondenten zijn zowel gericht op de lokale gemeenschap als op andere kennismigranten.

Hoewel een deel van de respondenten dus voornamelijk gericht is op de expatgemeenschap, hebben de meeste geen homogene vriendengroep. De belangrijkste personen in het leven van veel respondenten bevinden zich zowel in het herkomstland als in Nederland. Sommige van deze personen zijn kennismigrant, andere niet.

Gevoelens van verbondenheid

Naast de vraag of kennismigranten vooral omgaan met andere expats, is het interessant om te kijken naar hun gevoelens van verbondenheid met verschillende plaatsen en groepen mensen. We hebben de respondenten de vraag gesteld 'Wat voelt u zich in de eerste plaats?', waarbij zij konden kiezen uit verschillende opties. Tabel 2.5 geeft een overzicht van de meest gegeven antwoorden.

¹³ Onder 'voornamelijk' verstaan we hier: ten minste vier van de vijf personen.

Tabel 2.5: **Meest gegeven antwoorden op de vraag ‘Wat voelt u zich in de eerste plaats?’, absolute aantallen (N=75)**

Voelt zich in de eerste plaats...	Aantal respondenten
Eigen nationaliteit	31
Wereldburger/kosmopoliet	16
Buitenlander	8
Expat/kennismigrant	8
Europeaan	5
Overig	7

Opnieuw blijkt dat het herkomstland een belangrijke rol speelt in het leven van de kennismigranten: bijna de helft van de respondenten voelt zich in de eerste plaats verbonden met de eigen nationaliteit. De gevoelsmatige binding met het herkomstland kwamen we ook tegen in het onderzoek naar de Surinaamse, Turkse en Marokkaanse middenklasse.¹⁴ Sommige kennismigranten geven aan zich in de eerste plaats verbonden te voelen met het herkomstland, ongeacht waar ze wonen. Andere merken op dat ze zeker een sterke band hebben met het herkomstland, maar dat deze wel is veranderd sinds ze in het buitenland wonen.

‘I really feel French, that won’t change. I do not feel like an expat at all.’ (vrouw, 41, Franse nationaliteit, partner)

‘I feel close to America. I am always going to be American. But when I think about my relationship with America right now, it’s very different than when I lived there. So at this point in time I live outside of the US and my relationship is a bit, let’s say, strained. I care for a lot of people there but I don’t have a strong relationship with the country. I feel closer to the people than to the country.’ (vrouw, 27, Amerikaanse nationaliteit, kennismigrant)

Mede vanwege deze dubbelzinnige verhouding met het herkomstland is het beeld van de ‘wereldburger’ voor relatief veel kennismigranten een aantrekkelijke optie. De argumenten die door sommigen worden gegeven bij hun keuze voor ‘wereldburger’, ‘buitenlander’ of ‘expat’ lijken vaak op elkaar; respondenten geven aan dat ze zich geen Nederlander of Rotterdammer voelen, maar ook geen inwoner van het herkomstland.¹⁵

¹⁴ Onder de allochtone middenklasse voelden de meeste respondenten zich in de eerste plaats ‘Surinamer’, ‘Turk’ of ‘Marokkaan’. Meer ‘hybride’ categorieën, zoals ‘Marokkaanse Nederlander’ of ‘wereldburger’ werden echter ook relatief vaak gekozen.

¹⁵ In het lijstje met verschillende typen identiteiten stonden naast de opties weergegeven in tabel 2.5 ook nog de mogelijkheden ‘Nederlander’ en ‘Rotterdammer’, maar slechts een van de respondenten koos voor een dergelijke identiteit. Onder de categorie ‘Overig’ in tabel 2.5 vallen verder ook respondenten die kozen voor de optie ‘Christen’ of ‘Moslim’, of voor de optie ‘Anders’, waarbij ze bijvoorbeeld ‘Moeder’ zeiden.

‘If I would say I feel myself to be a foreigner in the first place, it would sound a bit pessimistic, right? But I don’t feel that I belong somewhere. So maybe you can say I feel like a world citizen, that’s the same for me, but it sounds a bit more optimistic.’ (vrouw, 26, Turkse nationaliteit, kennismigrant)

‘I feel myself to be an expat. Because when I am here, I feel myself to be quite Portuguese in the way I see things. But when I’m in Portugal I realize that I have become a bit Dutch, in the sense of being very pragmatic. And then I don’t feel Portuguese at all. So in the end, I feel like an expat.’ (vrouw, 26, Portugese nationaliteit, kennismigrant)

Uit tabel 2.6 blijkt echter nogmaals dat het herkomstland een belangrijke rol speelt in het leven van kennismigranten. Aan de hand van de onderstaande tekeningen hebben we de respondenten gevraagd hoe zij hun relatie met verschillende groepen zouden typeren: van helemaal los van elkaar tot helemaal verbonden.

Op basis van hun keuze voor een van de zeven tekeningen hebben we vervolgens de gemiddelde scores per groep uitgerekend. In tabel 2.6 zijn deze gemiddelde cirkelscores van hoog naar laag weergegeven.

Tabel 2.6: **Verbondenheid met verschillende groepen, gemiddelde scores (N = 75)**

De relatie van de respondent met...	Gemiddelde score
Mensen met dezelfde nationaliteit in het herkomstland	4.8
Expats in Nederland	4.0
Mensen met dezelfde nationaliteit in Nederland	3.7
Mensen met dezelfde nationaliteit in andere landen	3.4
Buitenlanders in Nederland	3.3
Expats in andere landen	3.1
Rotterdamers	2.9
Nederlanders	2.8

De verbondenheid met mensen in het herkomstland blijkt het grootst te zijn, gevolgd door kennismigranten en mensen van de eigen nationaliteit in Nederland.¹⁶ De gemiddelde verbondenheid met

¹⁶ Vergeleken met de allochtone middenklasse voelen de kennismigranten zich gemiddeld veel sterker verbonden met mensen in het herkomstland. De gemiddelde score bij de Surinaamse, Turkse en Marokkaanse Rotterdamers was bij deze vraag 3.5. De allochtone middenklasse voelde zich gemiddeld het sterkst verbonden met de eigen groep in Nederland (een score van 4.5) (Van Bochove et al. 2009b: 36).

kennismigranten buiten Nederland blijkt opnieuw vrij gering; als er al sprake is een 'expat bubble', dan is deze eerder lokaal dan transnationaal van aard. Hoewel een grote groep respondenten een of enkele Nederlanders in hun lijstje van 'de belangrijkste personen in hun leven' noemde, is de gemiddelde verbondenheid met Nederlanders en Rotterdammers gering.

2.3 Conclusie

In dit hoofdstuk hebben we onderzocht in hoeverre kennismigranten voldoen aan het beeld van 'de ongebonden kosmopoliet' en of zij, zoals vaak wordt verondersteld, in een 'expat bubble' leven. Uit de resultaten blijkt dat beide stereotype beelden voor verreweg de meeste kennismigranten niet opgaan.

Dat kennismigranten vaak meer van de wereld hebben gezien dan de gemiddelde migrant betekent niet dat mondiale bindingen voor hen belangrijker zijn dan bindingen met het herkomstland en de nieuwe leefomgeving. De respondenten zijn naar Nederland gekomen met de gedachte hier tijdelijk te verblijven, om vervolgens terug te keren naar het herkomstland of nieuwe ervaringen op te doen in een ander land. Hoewel ze in dat opzicht dus relatief ongebonden zijn, geven velen aan dat ze erover nadenken om langer in Nederland te blijven. Ze zijn hier in de eerste plaats gekomen vanwege hun werk, maar in de loop van de tijd zijn velen ook op andere manieren verbonden geraakt met de stad waarin ze wonen. Bovendien zeggen sommige respondenten dat hoewel het leuk is om kennis te maken met verschillende landen dit proces ook veel energie kost.

Ook het beeld dat kennismigranten opgesloten zitten in de eigen expatgemeenschap dient te worden genuanceerd. Er zijn kennismigranten die enkel omgaan met andere kennismigranten en die zich in de eerste plaats 'expat' voelen, maar de meeste respondenten maken deel uit van gemengde sociale netwerken, waarin mensen uit het herkomstland en soms ook Nederlanders een belangrijke plaats innemen.

3. Kennismigranten als stadsburgers

Vaak wordt verondersteld dat grensoverschrijdende bindingen van migranten een belemmering vormen voor lokale participatie en identificatie (vgl. Van den Brink 2006: 292; Scheffer 2007: 285). In het onderzoek naar de allochtone middenklasse bleek echter dat de meeste respondenten een sterke gevoelsmatige binding met de eigen groep en het herkomstland combineren met activiteiten in en gevoelens van verbondenheid met de stad waarin zij wonen (vgl. Van Bochove e.a. 2009a: 47). Grensoverschrijdende bindingen, etnische identificatie en stedelijke participatie gaan bij 'klassieke' migrantengroepen dus in veel gevallen samen. In dit hoofdstuk onderzoeken we in hoeverre dit ook het geval is voor migranten die tijdelijk in Nederland verblijven, zoals de respondenten in dit onderzoek. In hoeverre kunnen kennismigranten gezien worden als stadsburgers?

In toenemende mate spelen gemeenten in op de lokale bindingen van migranten, bijvoorbeeld door het oprichten van expat desks die kennismigranten helpen met allerlei praktische zaken en tot doel hebben hen meer te betrekken bij het stedelijk leven. Over de daadwerkelijke lokale participatie van kennismigranten is echter nog weinig bekend. In dit hoofdstuk onderzoeken we daarom welke stedelijke activiteiten zij ondernemen op het gebied van onder meer recreatie, vrijwilligerswerk en politiek. Daarnaast besteden we aandacht aan de verhalen die de expats vertellen over hun 'integratie' in de Rotterdamse of Nederlandse samenleving en de obstakels die zij hierbij ondervinden.

3.1 Vrijtijdsbesteding in de stad

Van kennismigranten wordt wel gezegd dat zij de stad gebruiken als een hotel: ze checken in, maken gebruik van de geboden faciliteiten en checken weer uit (vgl. Nijman 2007: 184; Friedmann 1998). Met andere woorden: ze dragen wel bij aan het financiële kapitaal van de stad, maar leveren geen bijdrage aan de *civil society*. In het onderstaande zullen we onderzoeken in hoeverre deze bewering betrekking heeft op onze respondentengroep. We kijken allereerst naar de recreatieve en consumptieve activiteiten van kennismigranten. Daarna richten we ons op hun maatschappelijke participatie: het lidmaatschap van organisaties en het verrichten van vrijwilligerswerk. Tot slot besteden we aandacht aan de betrokkenheid van kennismigranten bij het stedelijke nieuws en de lokale politiek.

Recreatie en consumptie

We hebben de respondenten gevraagd hoe vaak zij verschillende recreatieve en consumptieve activiteiten ondernemen. Uit tabel 3.1 blijkt dat ongeveer de helft van de respondenten één of meer keer per week uit eten gaat, winkelt (dit betreft vooral de niet-werkende partners) en/of uitgaat. Van recreatieve en culturele voorzieningen wordt minder vaak gebruik gemaakt.¹⁷

¹⁷ Vergeleken met de allochtone middenklasse gaan kennismigranten vaker uit eten, winkelen zij meer en maken zij meer gebruik van uitgaansgelegenheden. Op het gebied van recreatieve en culturele activiteiten verschillen de beide typen migrantengroepen nauwelijks van elkaar.

Tabel 3.1: **Frequentie van verschillende typen activiteiten, absolute aantallen (N=75)**

Soort activiteit	Eén keer of meer per week	Eén keer of meer per maand	Minder dan één keer per maand
Uit eten gaan	34	37	4
Winkelen	28	37	10
Uitgaan	36	24	15
Recreatieve activiteiten	22	22	31
Culturele activiteiten	5	26	44

Noot. Onder uitgaan verstaan we activiteiten als het bezoeken van een café, bar, disco, bioscoop of bijwonen van een popconcert.

Recreatieve activiteiten omvatten activiteiten als het bezoeken van een zwembad, sauna, dierentuin of (pret)park.

Culturele activiteiten zijn activiteiten als het bezoeken van een museum, tentoonstelling, theater of het bijwonen van een klassiek concert.

Vervolgens hebben we de respondenten gevraagd op welke locatie zij deze activiteiten ondernemen. Tabel 3.2 laat zien dat verschillende activiteiten door bijna de helft van de respondenten vrijwel altijd in Rotterdam worden ondernomen.¹⁸ In veel andere gevallen bezoeken de respondenten deze activiteiten soms in Rotterdam en soms in andere steden, zowel binnen als buiten Nederland. Vooral als het gaat om culturele activiteiten zijn zij op zoek naar afwisseling en bezoeken bijvoorbeeld een tentoonstelling in Amsterdam of gaan een dagje naar Parijs of Londen.

Tabel 3.2: **Locatie van recreatieve activiteiten, absolute aantallen (N=75)**

Soort activiteit	Vrijwel altijd in Rotterdam	Zowel in Rotterdam als daarbuiten	Bijna nooit in Rotterdam
Uit eten gaan	39	35	1
Winkelen	41	28	6
Uitgaan	34	35	3
Recreatieve activiteiten	34	35	3
Culturele activiteiten	9	49	15

Lidmaatschap en vrijwilligerswerk

Uit bovenstaande tabellen blijkt dat de respondenten wat recreatie en consumptie betreft veel gebruik maken van de mogelijkheden die Rotterdam biedt. Wanneer we kijken naar het lidmaatschap van organisaties, dan zien we dat recreatie opnieuw een belangrijke rol speelt: ongeveer de

¹⁸ Wat betreft winkelen en uitgaan zijn de kennismigranten meer op Rotterdam gericht dan de allochtone middenklasse. Culturele activiteiten ondernemen kennismigranten juist minder vaak in Rotterdam. Wat betreft uit eten gaan en recreatieve activiteiten is er nauwelijks verschil tussen beide groepen.

helft van de respondenten is momenteel lid van een sportvereniging. In veel gevallen gaat het om een lidmaatschap bij een fitnessclub.

In totaal zijn 55 van de 75 respondenten momenteel lid van een of meerdere organisaties.¹⁹ Naast sportverenigingen zijn ook specifiek op kennismigranten gerichte organisaties populair: ongeveer een derde van de respondenten is lid van een expatorganisatie. Het lidmaatschap van deze verenigingen houdt meestal in dat kennismigranten gezamenlijk activiteiten ondernemen, zoals koffieochtenden voor vrouwen, activiteiten voor kinderen of een maandelijkse borrel. Sommige van dergelijke organisaties zijn gebaseerd op een gedeelde nationaliteit of culturele achtergrond (bijvoorbeeld een organisatie voor Japanners of Amerikanen). Andere richten zich op werknemers van een bepaald bedrijf (zoals Unilever) of op een bepaalde activiteit (bijvoorbeeld een golfvereniging voor kennismigranten). Verder zijn sommige respondenten lid van een kerkgemeenschap in Nederland. Dit geldt vooral voor respondenten met een Aziatische achtergrond.

Bijna alle respondenten die momenteel lid zijn van een organisatie, zijn verbonden aan een organisatie in Nederland, in veel gevallen in Rotterdam. Sommige respondenten zijn daarnaast nog lid van een organisatie in het herkomstland of in een ander land.

Tabel 3.3: **Lidmaatschap van verenigingen en vrijwilligerswerk, absolute aantallen (N=75)**

Type organisatie	Momenteel lid	Momenteel vrijwilliger
School	n.v.t.	24
Sportvereniging	39	3
Expatorganisatie	24	5
Religieuze organisatie	11	3
Andere organisatie	12	1

Noot. Onder 'andere organisatie' vallen bijvoorbeeld een vakbond of een muziekvereniging.

Ook het verrichten van vrijwilligerswerk is grotendeels een lokale aangelegenheid. Vooral scholen blijken een populaire plek om als vrijwilliger actief te zijn. Het aantal respondenten dat vrijwilliger is ligt lager dan het aantal dat lid is van een organisatie: 28 van de 75 respondenten zijn momenteel actief als vrijwilliger binnen het kader van een organisatie.²⁰ Veel respondenten hebben wel eens vrijwilligerswerk verricht, maar hebben daar momenteel geen tijd voor. Sommige respondenten zouden het wel willen doen, maar kennen de mogelijkheden niet op dit gebied, zoals blijkt uit het onderstaande citaat.

¹⁹ Dit is vergelijkbaar met het aandeel onder de allochtone middenklasse. Onder die respondenten is iets meer dan drie kwart momenteel lid van een of meerdere organisaties.

²⁰ Dit aandeel ligt lager dan onder de allochtone middenklasse. Onder die respondenten is iets meer dan de helft momenteel vrijwilliger bij een of meerdere organisaties.

‘I have been telling myself I want to volunteer but I have no idea of what I can do. I am socially orientated, but you need to speak the language to do voluntary work with other people. They should make a website like they have in The Hague. Just give me some ideas about how I can get more involved. I don’t want to work with dogs, no, I want to work with people, and I want to do something meaningful. I am sure that there is a way of doing that.’ (vrouw, 28, Roemeense nationaliteit, kennismigrant)

De respondenten die vanwege het werk van hun partner naar Nederland zijn gekomen hebben vaak wel genoeg tijd om zich in te zetten als vrijwilliger. Dat zij hun weg goed weten te vinden blijkt wel uit het feit dat van de 23 geïnterviewde partners er momenteel 18 actief zijn als vrijwilliger.

Betrokkenheid bij nieuws en politiek

We hebben de respondenten ook gevraagd naar hun betrokkenheid bij het nieuws in Rotterdam en naar hun interesse in de lokale politiek. Allereerst hebben we gevraagd in welke mate en op welke manieren zij op de hoogte blijven van het Rotterdamse nieuws. Tabel 3.4 laat zien hoe vaak de respondenten het lokale nieuws bespreken met collega’s en vrienden en hoe vaak zij dit nieuws volgen via internet, televisie of kranten.

Tabel 3.4: **Frequentie van het gebruik van verschillende bronnen voor het Rotterdamse nieuws, absolute aantallen (N=75)**

Nieuwsbron	Minstens één keer per week	Minder dan één keer per week	Nooit
Collega’s	25	17	33
Vrienden	17	33	25
Internet	18	20	37
Televisie	14	12	49
Krant	24	16	35

Een deel van de respondenten spreekt regelmatig met (Nederlandse) collega’s over ontwikkelingen in de stad. Met name de respondenten die hun Nederlands willen verbeteren volgen het nieuws op Nederlandstalige nieuwssites of via de gratis kranten die beschikbaar zijn in het openbaar vervoer. Veel respondenten geven aan dat zij beter op de hoogte zijn van het landelijke nieuws in Nederland dan van het lokale nieuws. Ze kijken dan ook vaker naar landelijke tv-zenders dan naar lokale zenders. Uit nadere analyse blijkt dat een relatief grote groep respondenten zelden tot nooit het stedelijke nieuws volgt; zij maken van geen van de nieuwsbronnen gebruik. Sommigen hebben daar ook geen behoefte aan, anderen zouden liever meer op de hoogte willen zijn.

‘On CBC, the Canadian Broadcasting Corporation, they broadcast Dutch news twice a week, so I watch that. But I don’t follow the local news in Rotterdam. Literally, there can be happening something in this street and I wouldn’t know it. That’s how associated I am.’ (vrouw, 45, Canadese nationaliteit, partner)

'I get frustrated because I don't know what is happening in Rotterdam, and in Holland to a lesser degree, but more in Rotterdam. One of the first questions that people ask when they come to visit is: "Is Rotterdam a safe place to live?", and we always say: "Yes". But some of that is because we are ignorant. If there was a murder of three children five doors away, we wouldn't know.' (man, 46, Britse nationaliteit, kennismigrant)

We hebben de respondenten ook meer specifiek gevraagd naar hun interesse in de Rotterdamse politiek. Zo vroegen we of zij zouden gaan stemmen bij de lokale verkiezingen als zij dat recht zouden hebben. Een meerderheid zou dit (misschien) doen. Sommige respondenten zeggen dat ze zeker zouden gaan stemmen, omdat zij als inwoner van de stad belang hebben bij de wijze waarop het beleid wordt vormgegeven. Andere respondenten geven aan dat zij als tijdelijke inwoners niet behoren mee te beslissen over de koers van de Rotterdam; het is niet 'hun' stad. De meeste respondenten geven echter aan dat zij wel zouden willen stemmen, maar dat zij daarvoor eerst beter op de hoogte zouden moeten zijn van welke partijen er zijn en de inhoud van hun programma's.

'I think if we, as foreigners, will be allowed to vote, we first of all should be informed about the politicians and their political ideas. Then we can vote. When I feel that I know what I am doing, I will vote. But just voting without knowing anything about it, no.' (vrouw, 29, Braziliaanse nationaliteit, kennismigrant)

3.2 In- en uitsluiting in Rotterdam en Nederland

De activiteiten die kennismigranten in hun vrije tijd in Rotterdam ondernemen zijn grotendeels consumptief en recreatief van aard. Ongeveer de helft van de respondenten is daarnaast betrokken bij een expatvereniging of actief als vrijwilliger. Veel respondenten houden zich bezig met de vraag wat hun plek is in de Rotterdamse en Nederlandse samenleving, ook degenen die op het eerste gezicht weinig betrokken lijken te zijn bij hun nieuwe woonomgeving. Ze zijn zich ervan bewust dat ze een bijzondere positie innemen in Nederland: ze wonen, werken, consumeren en recreëren hier, maar tegelijkertijd maken ze naar eigen zeggen geen deel uit van 'de Nederlandse samenleving'. In het onderstaande gaan we nader in op dit gevoel van gelijktijdige in- en uitsluiting in Rotterdam en Nederland, waarbij taal een belangrijke rol blijkt te spelen.

Vriendschappen in Rotterdam en Nederland

We hebben de respondenten gevraagd of zij vrienden hebben in Nederland, en zo ja, of deze in Rotterdam wonen of elders. Slechts één respondent gaf aan geen enkele vriend of vriendin te hebben in Nederland. De vrienden in Nederland die de overige respondenten hebben wonen in veel gevallen zowel binnen als buiten Rotterdam (28 respondenten). Van 24 respondenten wonen de vrienden in Nederland allemaal in Rotterdam. De overige 9 respondenten hebben geen vrienden in Rotterdam, maar wel elders in Nederland.

De meeste respondenten hebben niet alleen vrienden die in Nederland wonen, maar ook vrienden met de Nederlandse nationaliteit. We hebben de respondenten gevraagd een schatting te geven van het aantal Nederlanders dat zij tot hun vrienden rekenen. De genoemde aantallen zijn in Tabel 3.5 in categorieën verdeeld.

Tabel 3.5: **Het aantal Nederlandse vrienden dat kennismigranten zeggen te hebben, absolute aantallen (N=75)**

Aantal Nederlandse vrienden	Aantal keer genoemd
0	3
1	32
2-5	24
6-9	9
10-20	6
Meer dan 20	1

De kennismigranten die hebben aangegeven ten minste één Nederlander in hun vriendenkring te hebben, hebben we vervolgens gevraagd waar ze hun Nederlandse vriend(en) hebben ontmoet. In tabel 3.6 staan de meest genoemde ontmoetingsplaatsen.

Tabel 3.6: **Ontmoetingsplek van Nederlandse vrienden, absolute aantallen (N=75)**

Ontmoetingsplek	Aantal keer genoemd
Werk	39
De buurt	26
School van kinderen	13
Sportvereniging	12
Andere vereniging	17

Noot. De aantallen komen niet uit op 75, omdat de respondenten meerdere antwoorden konden geven.

De plekken waar kennismigranten het grootste gedeelte van hun tijd doorbrengen (de woon- en werkomgeving) zijn ook de belangrijkste locaties waar zij hun Nederlandse vrienden hebben ontmoet. Voor de werkende kennismigranten is vooral de werkplek een belangrijke ontmoetingsplaats, voor de partners is met name de buurt van belang.

Tabel 3.5 laat zien dat respondenten het vaakst aangeven dat ze één Nederlander tot hun vriend of vriendin rekenen. Hoewel sommige respondenten Nederlanders prijzen om hun beheersing van het Engels en hun openheid tegenover buitenlanders, is het voor velen niet gemakkelijk gebleken om met Nederlanders in contact te komen, laat staan om tot hun vriendenkring te gaan behoren. Volgens veel respondenten speelt de taalbarrière hierbij een belangrijke rol. Daarnaast wijzen sommigen op culturele verschillen die vriendschappen tussen hen en Nederlanders in de weg staan. We lichten beide barrières hieronder toe.

In- en uitsluiting door de taal

Veel respondenten zijn het erover eens: Nederland is een toegankelijk land voor kennismigranten. Alles is hier goed geregeld: het openbaar vervoer rijdt op tijd, het is relatief veilig op straat en, het belangrijkste, bijna iedereen spreekt Engels.²¹ Het wordt door velen als een groot voordeel gezien dat zij in Nederland kunnen leven zonder de taal te beheersen.

'The Netherlands accepts many foreigners, from many different countries. The Dutch speak English very well, which makes it easy to communicate with them. This is amazing for me. They have Dutch as their mother tongue but all speak English so well.' (vrouw, 40, Japanse nationaliteit, partner)

'Rotterdam is an easy place to live. It is very multicultural, there is always stuff going on, it's an interesting place to be with lots of events. I think it helps that people are so good in English here. I don't know if that would be the same elsewhere. And there are a lot of international people living here, I didn't necessarily expect that. That made it easier to get involved and to feel happy here.' (vrouw, 28, Britse nationaliteit, partner)

Toch willen veel respondenten Nederlands leren. De meeste respondenten volgen momenteel een taalcursus of hebben deze gevolgd. Van de 75 respondenten zeggen er 6 dat zij (bijna) vloeiend Nederlands spreken, 34 spreken het een beetje, 33 slechts enkele woorden en 2 helemaal niet. Velen geven aan dat een cursus alleen niet voldoende is om een taal te leren; je moet vooral veel oefenen in het dagelijks leven. En daar komen ze met al die Engelssprekende Nederlanders niet aan toe.

Het feit dat Nederlanders Engels beginnen te spreken zo gauw ze merken dat iemand gebrekkig Nederlands spreekt, verandert dus in een nadeel wanneer kennismigranten meer deel willen uitmaken van de Nederlandse samenleving (vgl. Favell 2008: 145). Volgens veel kennismigranten is het spreken van de taal de belangrijkste voorwaarde voor integratie; pas wanneer je de taal beheerst kun je een samenleving echt begrijpen. Integreren in Nederland is daardoor niet gemakkelijk.

'It's a country that up to a certain point it's easy to integrate in. For instance housing and public transport are very easy. Setting up your life here is easier than in France or in other countries. So for an expat it is quite easy to start working here. But integrating in Dutch society is a different story; you have to put a lot more effort, mainly because of the language.' (man, 37, Italiaanse nationaliteit, kennismigrant)

Sommige respondenten hebben het gevoel dat Nederlanders – bewust of onbewust – buitenlanders liever op een afstand houden; taal is daarbij een effectief middel.

'They always talk to you in English, even if you try to speak Dutch. So I was always thinking: "Hey, I am trying to learn your language, you don't want to listen to me?" It was really frustrating. You feel like they don't want you to integrate because they don't help you to learn to speak Dutch. Lots of them told me: "You are French, you will go back to France anyway."' (vrouw, 27, Franse nationaliteit, kennismigrant)

²¹ De respondenten prijzen de kennis van het Engels onder Nederlanders. Aangezien zij weten dat bijna iedereen in ieder geval een beetje Engels spreekt, wekt het bij hen des te meer verbazing op dat medewerkers van sommige (landelijke en lokale) overheidsinstanties weigeren kennismigranten in het Engels te woord te staan. Ook ontvangen zij formele brieven vaak in het Nederlands. In hoofdstuk 4 zullen wij nader ingaan op het contact van kennismigranten met overheidsinstanties.

In- en uitsluiting door de ‘gemeenschap’

De Nederlandse taal is volgens velen dus een belangrijke barrière in het door henzelf gewenste integratieproces. Sommige respondenten geven echter aan dat het spreken van de taal wel een noodzakelijke, maar geen voldoende voorwaarde is voor integratie. Volgens hen is integratie in de Nederlandse ‘gemeenschap’ vanwege verschillende culturele factoren bijna onmogelijk. Factoren die vaak worden genoemd – vooral door alleenstaande kennismigranten – zijn de strikte scheiding van werk en privéleven en de geslotenheid van vriendengroepen.

‘One thing I noticed is that, in general, colleagues don’t socialize. Back home my entire social network was work-based and here I had to figure out new ways to meet people.’ (vrouw, 33, Canadese nationaliteit, kennismigrant)

‘I went to a colleague’s birthday party and I was the only person that she had not known for eight years or that wasn’t family. People see no need to make new friends. I think that as soon as they’ve settled down, found a partner, have their family set up, they don’t reach outside anymore. At the birthday party, I was just sitting in the corner, saying “gefeliciteerd” to everyone.’ (vrouw, 28, Zuid-Afrikaanse nationaliteit, kennismigrant)

Een andere factor, die samenhangt met de bovengenoemde factoren, is de Nederlandse ‘afspraken-cultuur’: afspraken moeten lang van tevoren gemaakt worden, spontaan iets gaan drinken of zonder eerst te bellen bij iemand op de stoep staan is niet gebruikelijk.

‘Dutch society is very closed, very structured. You cannot just phone and say: “I’m in the area; can I pop in for a coffee?” You cannot even dream of just ringing the doorbell and turning up, ever. I’m so used to a culture where my door is always open. Here, everything is so structured. (vrouw, 28, Zuid-Afrikaanse nationaliteit, kennismigrant)

Verschillende respondenten ervaren dat zij door Nederlanders worden uitgesloten van deelname aan de Nederlandse cultuur en het Nederlandse ‘gemeenschapsleven’. Hierbij moet echter wel worden opgemerkt dat de culturele achtergrond van respondenten en hun eerdere ervaringen als kennismigrant een grote rol spelen bij hun beoordeling van het sociale leven in Nederland. Sommige respondenten ervaren de Nederlandse samenleving juist als zeer toegankelijk, omdat zij tijdens hun verblijf in andere landen een grotere cultuurschok hebben meegemaakt.

‘In some foreign countries, such as in Indonesia, you are living in a golden cage. But here you are integrated and you are part of everybody, you live in the neighborhood and you are part of the neighborhood, which I like. It is a more normal life. The children can go their own ways, they are not dependent on us to pick them up, or on taxis. In Jakarta, it’s sort of a non-real life. It’s OK for a while, but I don’t like it for too long, then it’s nice to be one of a million and just live your life and integrate.’ (vrouw, 48, Zwitserse nationaliteit, partner)

‘When I was living in Norway I thought Norwegian people were a bit strange, but I think the Dutch are the same as me, really. I don’t see any immediate barriers, it’s just the language.’ (man, 38, Britse nationaliteit, kennismigrant)

3.3 Conclusie

In dit hoofdstuk hebben we onderzocht in welke mate en op welke manieren kennismigranten in Rotterdam verbonden zijn met de stad waarin zij wonen. Uit de resultaten blijkt dat kennismigranten in verschillende opzichten in belangrijke mate op de stad zijn aangewezen: de stad is niet alleen de plek waar zij wonen en werken, het is ook de plek waar ze uitgaan, waar hun kinderen naar school gaan en waar ze contact leggen met de lokale bevolking.

Veel kennismigranten spreken echter over het bestaan van barrières die hun stedelijke ‘integratie’ in de weg staan. De grootste barrière is voor veel kennismigranten de Nederlandse taal. Hoewel zij zich met het Engels meestal prima kunnen redden, hebben velen het gevoel dat ze van belangrijke aspecten van het stedelijk leven zijn afgesloten. Zo zijn veel respondenten nauwelijks op de hoogte van het lokale nieuws en geven zij aan dat contacten met Nederlanders moeizaam tot stand komen. Hierdoor voelen velen zich minder ‘stadsburger’ dan ze zouden willen zijn.

4. Kennismigranten in Rotterdam en Den Haag over stedelijk beleid

Gemeenten beschouwen kennismigranten als een aantrekkelijke bevolkingsgroep. Zoals we in hoofdstuk 1 hebben vastgesteld bieden steden in toenemende mate voorzieningen aan die specifiek gericht zijn op het verbeteren van het woon- en leefklimaat voor dit type migranten. Naast expat desks worden er door verschillende gemeenten regelmatig welkomstprogramma's georganiseerd en bestaan er speciale regelingen voor kennismigranten om de overkomst en het verblijf zo aantrekkelijk mogelijk te maken. In dit hoofdstuk onderzoeken we hoe kennismigranten deze en andere stedelijke voorzieningen beoordelen.

Anders dan in de voorgaande hoofdstukken besteden we niet alleen aandacht aan kennismigranten in Rotterdam, maar ook aan kennismigranten die zijn gevestigd in Den Haag en omgeving. Den Haag wordt wel gezien als dé expatstad van Nederland (vgl. NRC Handelsblad 2009). Waar Rotterdam pas recentelijk aandacht besteedt aan de dienstverlening aan kennismigranten, heeft dit beleid in Den Haag een langere traditie. Het is daarom interessant om beide steden te vergelijken met betrekking tot de voorzieningen die zij aanbieden en hoe kennismigranten deze beoordelen.

De opbouw van dit hoofdstuk is als volgt. In het eerste deel onderzoeken we of kennismigranten in Rotterdam en Den Haag op de hoogte zijn van de verschillende stedelijke expatvoorzieningen die worden aangeboden en, zo ja, of zij hier ook gebruik van maken. Deze vragen beantwoorden we op basis van aanvullend onderzoek van Anne Steensma (2009) onder 15 respondenten in Rotterdam en 20 in Den Haag. In het tweede deel van dit hoofdstuk stellen we de Rotterdamse en Haagse respondenten de vraag hoe zij de stad waarin zij leven meer in het algemeen beoordelen en wat er volgens hen verbeterd zou kunnen worden. Deze vragen beantwoorden we op basis van 75 interviews met Rotterdamse kennismigranten en 30 interviews met kennismigranten in Den Haag (zie bijlage 2 voor een vergelijking van beide groepen wat betreft sekse, leeftijd en opleiding).

4.1 Kennis en gebruik gemeentelijke voorzieningen

In zowel Rotterdam als Den Haag zijn er vanuit de gemeente voorzieningen in het leven geroepen die specifiek gericht zijn op kennismigranten. In het kader van haar masterscriptie voor de opleiding *Grootstedelijke Vraagstukken en Beleid* onderzocht Anne Steensma in welke mate kennismigranten in beide steden op de hoogte zijn van het bestaan van deze voorzieningen en of zij er gebruik van maken. Zij heeft hiervoor aanvullende interviews gehouden met 15 kennismigranten in Rotterdam en 20 in Den Haag (Steensma 2009).²² In deze paragraaf baseren wij ons op de resultaten van dit onderzoek.

²² De respondenten die aan dit aanvullende onderzoek hebben meegewerkt, hebben ook meegedaan aan het grotere onderzoek. Aangezien het aantal respondenten gering is en er geen random selectie heeft plaatsgevonden, kunnen er op basis van de resultaten van dit aanvullende onderzoek geen definitieve uitspraken gedaan worden over de totale populatie van kennismigranten in Rotterdam en Den Haag. De respondenten zijn echter niet geselecteerd op hun maatschappelijke participatie of stedelijke integratie, waardoor er geen reden is om aan te nemen dat hun kennis van de verschillende voorzieningen in belangrijke mate afwijkt van die van andere kennismigranten.

Kennis van gemeentelijke voorzieningen

Aan de kennismigranten is allereerst gevraagd of zij op de hoogte zijn van het bestaan van een expat desk in hun stad. In Den Haag geven 10 van de 20 respondenten aan de Haagse Xpat Desk te kennen. In Rotterdam kennen slechts 2 van de 15 respondenten de Rotterdamse Expat Desk. De geringe kennis van de respondenten in Rotterdam kan deels verklaard worden uit het feit dat de expat desk in deze stad pas eind 2008 is geopend. Ook is de desk in Rotterdam gevestigd op een minder in het oog springende plaats dan in Den Haag. De Rotterdamse voorziening is gevestigd op de derde etage van het World Trade Center, terwijl de Haagse desk op de begane grond van het stadhuis te vinden is.

Afgezien van de expat desks bestaan er in Rotterdam en Den Haag nog meer gemeentelijke voorzieningen voor kennismigranten. In Rotterdam zijn dit:

- De website www.rotterdam.nl/expatdesk, met allerlei praktische informatie voor kennismigranten.
- De website www.yourrotterdam.com, eveneens met praktische informatie. Deze site wordt mede mogelijk gemaakt door het OntwikkelingsBedrijf Rotterdam en bestond al voor de gemeente een eigen website voor kennismigranten lanceerde.
- De 'Rotterdam Welcome Box', een doos met allerlei folders, waarmee de gemeente nieuwe bewoners en werknemers van de stad welkom heet.

Net als de Rotterdamse Expat Desk zijn deze voorzieningen slechts bij een enkeling bekend. Van de 'Rotterdam Welcome Box' had geen van de respondenten eerder gehoord. Van de 15 geïnterviewde kennismigranten in Rotterdam kenden er 10 geen van de genoemde voorzieningen van de gemeente. Sommige kennismigranten in Rotterdam zijn wel op de hoogte van het bestaan van expatvoorzieningen in Amsterdam en Den Haag, maar hebben het idee dat er in Rotterdam weinig aanbod is.

'In The Hague there are lots of things for expats. They have a newsletter for expats. You also have a special card with which you have discount in some shops. They are doing much more for expats, it's really good. They don't do that here in Rotterdam.' (vrouw, 29, Franse nationaliteit, kennismigrant Rotterdam)

Vergeleken met Rotterdam biedt Den Haag inderdaad meer voorzieningen aan. De belangrijkste zijn:

- De website www.denhaag.com, met allerlei praktische informatie voor kennismigranten.
- Het programma 'Welcome to The Hague', dat zes keer per jaar wordt georganiseerd. Tijdens deze dag worden kennismigranten geïnformeerd over allerlei praktische zaken.
- 'The HaGuest Card', een samenwerkingsverband tussen het bedrijfsleven en de gemeente, waarbij kennismigranten speciale kortingen of 'attenties' krijgen.
- 'Feel at home in The Hague/The international community fair', een jaarlijkse informatiebeurs voor expats.

- Het programma ‘City Consuls’, waarbij kennismigranten hun verhaal kwijt kunnen bij en vragen kunnen stellen aan ‘ambassadeurs’ van de gemeente.

In Den Haag zijn vrijwel alle respondenten op de hoogte van het bestaan van één of meer voorzieningen die de gemeente aanbiedt voor kennismigranten. Hoewel bijna niemand van het bestaan van de ‘City Consuls’ afweet, kent een ruime meerderheid de overige voorzieningen.

Gebruik van gemeentelijke voorzieningen

Het bovenstaande maakt duidelijk dat in Rotterdam nog heel wat te winnen is in de informatievoorziening over de verschillende faciliteiten voor kennismigranten. Dit is van belang, omdat er bij veel kennismigranten wel behoefte bestaat aan dergelijke voorzieningen. Velen reageren enthousiast op het bestaan van de voorzieningen en geven aan er ook gebruik van te willen maken. Zo zegt een respondent:

‘It is wonderful that there are more services available than I knew of. Of course, they will be helpful and I will use them’. (man, 50, Canadese nationaliteit, kennismigrant Rotterdam)

Dat er vraag is naar diensten voor kennismigranten blijkt ook uit het onderzoek in Den Haag. De Haagse kennismigranten geven niet alleen aan dat ze de voorzieningen kennen, maar ook zegt een ruime meerderheid wel eens gebruik te hebben gemaakt van één of meer voorzieningen. In Rotterdam is dit slechts bij 3 van de 15 respondenten het geval.

Om te onderzoeken in hoeverre de respondenten het gemeentelijk beleid door kennismigranten als positief ervaren, is de respondenten de stelling voorgelegd: ‘Het expatbeleid in Rotterdam/Den Haag maakt dat ik me welkom voel in de stad.’ In Rotterdam geeft een derde van de respondenten aan het eens te zijn met deze stelling. In Den Haag is dat bijna twee derde. Overigens merken de kennismigranten zowel in Rotterdam als Den Haag op dat er onvoldoende wordt geadverteerd voor de voorzieningen en het beleid.

4.2 Rotterdam en Den Haag: aantrekkelijke expatsteden?

Hoewel het gemeentelijk beleid voor expats van belang is, is het slechts een van de aspecten waarop kennismigranten hun verblijf in de stad beoordelen. Hieronder onderzoeken we op basis van 75 interviews in Rotterdam en 30 in Den Haag hoe kennismigranten in beide steden de leefkwaliteit van hun stad beoordelen en wat er volgens hen verbeterd zou moeten worden.

De beoordeling van het leefklimaat

In tabel 4.1 zijn de gemiddelde cijfers opgenomen zoals deze door kennismigranten in Rotterdam en Den Haag zijn gegeven voor verschillende aspecten van de stad.

Tabel 4.1: **Gemiddeld rapportcijfer voor verschillende aspecten van Rotterdam (N=75) en Den Haag (N=30)**

	Rotterdam	Den Haag
Gastvrijheid	6,9	6,7
Woningaanbod	6,5	7,0
Aanbod restaurants	6,8	7,1
Winkelaanbod	6,7	7,4
Aanbod culturele voorzieningen	7,0	7,4
Uitgaansleven	6,5	5,9
Kwaliteit openbare ruimte	7,0	7,9
Gezondheidszorg	6,2	6,2
Veiligheid	7,0	8,0
Onderwijssysteem/scholing	7,5	7,9
Algemene leefkwaliteit	7,3	7,7

Ten opzichte van Den Haag scoort Rotterdam op een aantal terreinen lager. Op het gebied van veiligheid, woning- en winkelaanbod, als ook de openbare ruimte, scoort Rotterdam minimaal een halve punt lager dan Den Haag. Het uitgaansleven wordt in Rotterdam echter beter gewaardeerd dan in Den Haag. Vooral de jongere kennismigranten geven aan dat het aanbod van aantrekkelijke uitgaansgelegenheden in Den Haag gering is.

‘There is only one concert place here; they should open another one. But the problem is that there are not many young people in The Hague, because there is no university here. So as a consequence, there is a lack of activities for people who are in their twenties or thirties.’ (man, 29, Franse nationaliteit, kennismigrant, Den Haag)

In beide steden wordt de gezondheidszorg over het algemeen niet zo positief beoordeeld. Vooral de respondenten die zelf in aanraking zijn gekomen met de zorg geven vaak een laag cijfer. Hun slechte ervaringen wijten zij in veel gevallen aan taalbarrières, bureaucratie en verschillen in omgangsvormen.

‘When my wife needed medical care, no one spoke English; that was hard. We didn’t speak a lot of Dutch and when you deal with health problems, you need someone to help you. A friend of mine had a stroke, but they thought he was drunk. That affects expats. It makes you feel very foreign.’ (man, 46, Amerikaanse nationaliteit, partner, Rotterdam)

‘I had some medical issues here. I was being sent from doctor to doctor, being sent back again. Having like ten appointments before X-rays are being taken where from the start to me it was clear that something was wrong. The quality of care isn’t a Rotterdam thing specifically, but my experience has just been bad. It’s the only experience I’ve had.’ (vrouw, 28, Zuid-Afrikaanse nationaliteit, kennismigrant, Rotterdam)

Het totaaloordeel over de steden Rotterdam en Den Haag blijkt iets te verschillen; in Rotterdam beoordeelt men de algemene leefkwaliteit met gemiddeld een 7,3 en in Den Haag met een 7,7. Opvallend is dat de respondenten in Rotterdam de complete leefomgeving positiever beoordelen dan de stad op de losse punten. Als van de tien afzonderlijke rapportcijfers een gemiddelde wordt genomen, wordt de stad beoordeeld met een 6,8; in het totaaloordeel geven de respondenten een halve punt hoger.²³

De kennismigranten is tevens gevraagd in hoeverre ze Rotterdam of Den Haag een aantrekkelijke stad voor kennismigranten vinden. Tabel 4.2 laat de reacties zien op de stelling ‘Rotterdam/Den Haag is een aantrekkelijke stad voor expats’. Den Haag wordt ook in dit geval beter beoordeeld dan Rotterdam.

Tabel 4.2: **Oordeel van de respondenten over de aantrekkelijkheid van de stad voor kennismigranten, in percentages, Rotterdam (N=75) en Den Haag (N=30)**

Aantrekkelijk voor kennismigranten	Rotterdam	Den Haag
Helemaal mee eens	17	40
Mee eens	43	40
Niet eens, niet oneens	27	10
Oneens	12	7
Helemaal oneens	1	0

Noot. Eén respondent in Den Haag gaf geen antwoord op deze vraag.

Wensen van kennismigranten

Het is duidelijk dat Rotterdam door de kennismigranten over het algemeen als minder aantrekkelijk wordt ervaren dan Den Haag. Op de vraag wat er gedaan kan worden om de stad aantrekkelijker te maken voor kennismigranten, noemen de respondenten verschillende verbeterpunten. Veel genoemde wensen zijn:

1. Betere informatievoorziening

De belangrijkste aanbeveling van veel respondenten is: verbeter de informatievoorziening voor kennismigranten. Hoewel de expats Nederlanders prijzen om hun kennis van de Engelse taal, zeggen velen problemen te ondervinden in de communicatie met overheidsdiensten. Veel officiële brieven zijn in het Nederlands en gemeentepersoneel spreekt kennismigranten ook vaak in het Nederlands aan.

²³ Het cijfer voor de complete leefomgeving ligt onder de kennismigranten hoger dan onder de allochtone middenklasse. Zo beoordelen de Surinamers de algemene leefkwaliteit in Rotterdam met een 7, de Turken met een 6,5 en de Marokkanen met een 6,9. Ook de geïnterviewde autochtonen gaven een lager cijfer dan de kennismigranten, namelijk een 7,1 (Van Bochove e.a. 2009a: 49).

'The authorities should speak more English. When you are calling the telephone service they just speak Dutch to you. Like in the Stadhuis, that is very Dutch oriented. Also, provide more information for foreigners on all kinds of things, like when you are allowed to take your trash out.' (vrouw, 27, Finse nationaliteit, kennismigrant, Rotterdam)

'It would be great if things like the government letters could be provided in English. That would be the major thing. Also, there should be a book or something of where to go and what to do in terms of signing in with the bank, how to get your sofi-number. This was quite a difficult process.' (vrouw, 30, Britse nationaliteit, partner, Rotterdam)

Sommige respondenten geven aan dat ze begrijpen dat de communicatie in het Nederlands plaatsvindt. Zo merkt een Britse kennismigrant op dat een Nederlander in het VK ook niet in het Nederlands wordt aangesproken. Met andere woorden: kennismigranten moeten zich aanpassen aan het land waarin ze wonen, niet andersom. Feit blijft echter dat veel kennismigranten mede vanwege de taal verstrikt raken in de vele formulieren en regelgeving van verschillende instanties. Dit wekt frustraties op, vooral omdat veel kennismigranten het gevoel hebben dat ambtenaren wel Engels kunnen spreken, maar dit niet willen. Dit geeft hun niet het 'rode loper' gevoel dat de gemeente Rotterdam kennismigranten zegt te willen geven (vgl. gemeente Rotterdam 2009: 17).

Niet alleen de communicatie met overheidsinstanties verloopt volgens veel kennismigranten stroef, ook missen velen Engelstalige informatie over stedelijke voorzieningen op het gebied van bijvoorbeeld uitgaan en vervoer. De roep om meer informatie in het Engels komt relatief vaker voor onder kennismigranten in Rotterdam dan in Den Haag.

'Diversify the cultural offer and make it more accessible for the expats, because you have the "Uit Agenda" which is great, but it is in Dutch so before you learn Dutch you don't really have access to it. I find very little cultural offer like plays and stuff in English.' (vrouw, 30, Roemeense nationaliteit, kennismigrant, Rotterdam)

'The system on the tram, with the "ov-chipkaart" and all that stuff, that is so hard for people to know, especially if you just arrived. You don't know where to go or what to do. Also, to park your car in the city with a chip card... If you just arrived and you don't know about the chip card, or you don't have a chip card yet, you don't know what to do.' (man, 48, Amerikaanse nationaliteit, kennismigrant, Rotterdam)

De voorzieningen die Rotterdam speciaal in het leven heeft geroepen voor kennismigranten, zoals de Expat Desk, de website en de 'Rotterdam Welcome Box', spelen in op de behoefte aan Engelstalige informatie. Zoals hierboven gebleken is, zijn deze voorzieningen bij veel kennismigranten echter niet bekend.

2. Meer klantvriendelijkheid

De tweede aanbeveling van de kennismigranten betreft de klantgerichtheid van Nederlandse dienstverleners. Niet alleen zijn de kennismigranten van mening dat instanties meer informatie in het Engels zouden moeten verstrekken, ook geven velen aan dat zij zich in het telefonisch of face-to-

face contact met bijvoorbeeld ambtenaren, medisch personeel en winkeliers niet vriendelijk behandeld voelen.

'The service culture in the Netherlands is not very highly developed. Sometimes you go into a shop, and you can be ignored, almost. And the service for things like telephone, internet and cable is quite lacking. It's difficult to talk to people. And the silly contracts that they have; you have to pay for services that they tell you they can't give but you still have to pay for them because you have a contract. And the silly things you have to do to get out of these contracts. So I suppose the service culture could be much better.' (man, 51 jaar, Canadese nationaliteit, kennismigrant, Den Haag)

De eerder besproken negatieve ervaringen van kennismigranten met de gezondheidszorg hebben ook deels te maken met dit gebrek aan 'service culture'. Veel kennismigranten hebben het idee dat hun klachten niet serieus worden genomen. Sommige kennismigranten krijgen door deze ervaringen het gevoel dat ze niet erg welkom zijn. Andere betrekken het minder op zichzelf en denken: 'Zo gaat dat nu eenmaal in Nederland'.

3. Aantrekkelijke uitgaansgelegenheden

Ten derde geven kennismigranten in zowel Rotterdam als Den Haag aan dat er meer aantrekkelijke uitgaansgelegenheden zouden moeten komen. In Den Haag is het aanbod volgens hen vooral gericht op een ouder publiek en ook in Rotterdam vinden velen het nachtleven, voor zover daar volgens hen al sprake van is, weinig bruisend.

'For me the stores should be open later. So when I get out of work I can still do some shopping. And I miss a night life centre. And public transportation at night; at night you don't have trams. My culture shock comes with these little things. For instance, I like to have a coffee after dinner, but here I have to take a coffee at home because everything is closed.' (vrouw, 28, Portugese nationaliteit, kennismigrant, Rotterdam)

Voorals voor kennismigranten zonder kinderen staat de schaarse vrije tijd in het teken van uitgaan en recreatie. Hoewel ze aangeven dat Amsterdam een goed alternatief is, zouden velen dichter bij huis ook aantrekkelijke uitgaansgelegenheden willen hebben, met ruimere openingstijden.

4.3 Conclusie

In dit hoofdstuk hebben we onderzocht in hoeverre kennismigranten in Rotterdam en Den Haag op de hoogte zijn van het bestaan van speciale expatvoorzieningen, of zij de stad waarin zij leven een aantrekkelijke expatstad vinden en wat er volgens hen verbeterd kan worden. Uit de resultaten blijkt dat hoewel er in Rotterdam sinds enkele jaren verschillende voorzieningen zijn voor kennismigranten, deze slechts bij weinig respondenten bekend zijn. Veel kennismigranten ervaren problemen in de communicatie met overheidsinstanties en zouden graag meer praktische – Engelstalige – informatie willen ontvangen over het wonen en leven in Rotterdam. Ze weten veelal niet van het bestaan van de Expat Desk of de gemeentelijke website; instanties die juist in het leven zijn geroepen om kennismigranten te helpen bij dergelijke zaken.

Hoewel de kennismigranten de algemene leefkwaliteit van Rotterdam een ruime voldoende geven, zijn zij minder tevreden over de medische zorg en het woningaanbod. Wat betreft de ‘expatvriendelijkheid’ van de stad doen de kennismigranten verschillende aanbevelingen. Naast meer Engelstalige informatievoorziening – vooral in Rotterdam genoemd – pleiten kennismigranten in zowel Rotterdam als Den Haag voor meer klantvriendelijkheid van publieke en private dienstverleners en voor meer aantrekkelijke uitgaansgelegenheden.

De meest concrete aanbevelingen of wensen van kennismigranten in Rotterdam en Den Haag zijn kort samengevat in de onderstaande punten:

- *Verbeter de beschikbaarheid van Engelstalige informatie over regelgeving en voorzieningen (vooral in Rotterdam);*
- *Vergroot de klantvriendelijkheid bij gemeentelijke diensten en andere instanties;*
- *Vergroot het aanbod en verruim de openingstijden van uitgaansgelegenheden (met name voor de doelgroep tussen 25 en 35 jaar);*
- *Verbeter de communicatie en dienstverlening binnen de medische zorg; neem patiënten serieus.*

5. Conclusies en aanbevelingen

In dit slothoofdstuk vatten we de belangrijkste bevindingen samen en geven we een overzicht van de belangrijkste aanbevelingen.

5.1 Transnationale burgers met lokale bindingen

Kennismigranten of *expats* worden vaak getypeerd als kosmopolieten die weinig binding hebben met de stad of het land waarin zij verblijven. In dit onderzoek is echter gebleken dat veel kennismigranten in Rotterdam zich wel degelijk verbonden voelen met hun nieuwe woonomgeving. Hoewel een groot deel van de kennismigranten een contract heeft voor tussen de twee en vijf jaar, houden velen de optie open om langer te blijven. Bovendien zijn er relatief veel kennismigranten bij wie geen einddatum in het contract is opgenomen. Zij laten het vaak van de carrièremogelijkheden afhangen of ze langer in Nederland blijven of hun heil elders zoeken.

Maar niet alleen de carrière speelt een belangrijke rol bij de keuze om al dan niet in Nederland te blijven; ook het privéleven is vaak van doorslaggevend belang. Voor kennismigranten met kinderen speelt in veel gevallen de vraag: waar laten we ze naar school gaan, in Nederland of toch liever in het herkomstland? Voor kennismigranten die als alleenstaande naar Nederland zijn gekomen en hier hun partner hebben ontmoet, is langer blijven vaak een aantrekkelijke optie. Daarnaast speelt ook het gevoel 'thuis' te zijn in Nederland en Rotterdam bij veel kennismigranten een belangrijke rol. Gaat het lukken om de taal te leren, vrienden te maken, kortom, 'te aarden', of blijf je hier altijd een buitenstaander?

Aanbeveling

Dat veel kennismigranten dergelijke afwegingen maken, duidt op een geringere mate van mobiliteit en 'vloeibaarheid' dan vaak wordt gedacht. In veel opzichten lijken kennismigranten op 'klassieke' migrantengroepen, zoals de eerder bestudeerde allochtone middenklasse (vgl. Van Bochove e.a. 2009). Beide groepen kenmerken zich niet alleen door hun transnationale (dat wil zeggen: landsgrensoverschrijdende) bindingen, maar ook door een sterke gerichtheid op de stad waarin zij leven. Voor gemeenten die moeite ondernemen om kennismigranten aan te trekken en voor de stad te behouden is dit een belangrijke boodschap. Hoewel het niet geheel aan de expats zelf is of ze hier blijven of niet – dit hangt immers ook af van hun werkgever – sluiten velen een langer verblijf niet uit. De overtuiging van veel gemeenten dat deze keuze beïnvloed kan worden door het gevoerde beleid is terecht. De mate waarin de stad en haar bewoners kennismigranten het gevoel geven welkom te zijn is vaak van groot belang in hun beslissing te blijven of te vertrekken.

5.2 Obstakels voor 'integratie'

In hun vrije tijd ondernemen de kennismigranten en de (voornamelijk) vrouwen die vanwege het werk van hun partner naar Rotterdam zijn gekomen allerlei stedelijke activiteiten. Vooral op het gebied

van recreatie en consumptie maken zij veel gebruik van stedelijke voorzieningen. Uit eten gaan, uitgaan en – met name in het geval van de partners – winkelen zijn veel voorkomende activiteiten. Daarnaast zijn veel kennismigranten en partners lid van een sportvereniging en/of een expatvereniging. Het verrichten van vrijwilligerswerk komt vooral voor onder de partners; veel moeders zijn als vrijwilliger actief op de school van hun kinderen. Andere respondenten geven aan wel maatschappelijk actief te willen zijn, maar niet op de hoogte zijn van de mogelijkheden op dit gebied. Er is volgens hen weinig informatie in het Engels beschikbaar over het doen van vrijwilligerswerk. Meer in het algemeen geven veel kennismigranten aan niet goed op de hoogte te zijn van wat er leeft in de stad; opmerkingen als ‘er kan in mijn straat een moord gepleegd worden zonder dat ik het zou weten’ worden meerdere keren gemaakt.

Hoewel de specifiek op kennismigranten gerichte verenigingen erg belangrijk zijn voor het opbouwen van een sociaal netwerk in de stad, geven veel kennismigranten aan dat ze ook graag meer Nederlanders in hun vriendenkring zouden willen hebben. Als ze al in een ‘expat bubble’ leven, dan is dat zeker niet altijd uit vrije wil. Contacten met Nederlanders komen vaak enigszins moeizaam tot stand. Veel kennismigranten hebben het gevoel dat het beheersen van de Nederlandse taal een voorwaarde is voor het vormen van vriendschappen met Nederlanders. Velen volgen een taalcursus, maar een cursus alleen is niet voldoende om de taal echt te leren. Het is voor kennismigranten een groot voordeel dat Nederlanders de Engelse taal over het algemeen goed beheersen, maar tegelijkertijd hebben sommigen het idee dat Nederlanders hen door Engels te spreken ook op afstand proberen te houden. De taal is volgens velen het belangrijkste obstakel voor ‘integratie’ in de Nederlandse en Rotterdamse samenleving. Daarnaast worden ook de strikte scheiding tussen werk en privé, de geslotenheid van vriendenkringen en de Nederlandse afsprakencultuur genoemd.

Aanbeveling

Om kennismigranten (nog) meer bij de stad te betrekken, doen wij een aanbeveling die tweeledig is: (1) vergroot de informatieverstrekking in het Engels, en (2) bied tegelijkertijd meer mogelijkheden voor kennismigranten om Nederlands te leren spreken.

Informatie over het stedelijke nieuws en het deelnemen aan activiteiten, zoals het doen van vrijwilligerswerk, is vaak niet in het Engels beschikbaar. Wanneer er meer folders of websites in het Engels beschikbaar zouden zijn, zou voor kennismigranten een belangrijke barrière worden weggenomen om maatschappelijk actief te worden. Het is niet nodig om op het gebied van vrijetijdsbesteding voorzieningen in het leven te roepen die speciaal gericht zijn op kennismigranten. Juist door de informatie over meer algemene activiteiten en organisaties in het Engels te verstrekken kan een barrière worden weggenomen om ook buiten de expatgemeenschap te participeren.

Vluchtig contact tussen kennismigranten en andere stedelingen betekent echter niet dat er direct onderlinge vriendschappen zullen ontstaan. Veel kennismigranten geven aan dat communiceren in het Engels een eerste opstapje kan zijn, maar dat het spreken van Nederlands in een later stadium steeds belangrijker wordt. De cursussen die zij veelal volgen vinden zij niet voldoende; informeel contact met Nederlandssprekenden heeft bij velen de voorkeur. Dergelijke contacten komen echter niet altijd vanzelf tot stand. Een mogelijkheid om het contact tussen kennismigranten en Nederlandssprekenden te bevorderen zou het organiseren van mentorprojecten kunnen zijn. Hoewel het bij

dergelijke projecten meestal gaat om hulp aan ‘kansarme’ allochtone jongeren of vrouwen (vgl. Van Bochove 2008; Uytterlinde e.a. 2009), kunnen ook sommige sociaaleconomisch succesvolle migranten wel wat extra hulp gebruiken bij het vinden van hun plek in de stad.

5.3 Kennismigranten aan het woord: wat moet er verbeteren?

Ook de verbeterpunten die de kennismigranten zelf noemen staan voor een groot deel in het teken van informatievoorziening. Vergeleken met kennismigranten in Den Haag zijn de kennismigranten in Rotterdam minder tevreden over de ‘expatvriendelijkheid’ van hun stad. Dit kan er mee te maken hebben dat de gemeente Rotterdam later is begonnen met het ontwikkelen van een specifiek expat-beleid dan de gemeente Den Haag. De voorzieningen van Rotterdam, zoals de Expat Desk en de gemeentelijke website, zijn slechts bij weinig respondenten bekend, terwijl velen wel aangeven behoefte te hebben aan praktische informatie over het leven in de stad. Vooral het gebrek aan Engelstalige informatie over bijvoorbeeld het openen van een bankrekening of het aanvragen van een sofnummer heeft bij veel kennismigranten ergernis veroorzaakt.

Hoewel de kennismigranten in Rotterdam en Den Haag de algemene leefkwaliteit van hun stad gemiddeld met een dikke zeven beoordelen, zijn zij minder positief over de medische zorg en het aanbod van uitgaansgelegenheden. Daarnaast zijn met name veel kennismigranten in Rotterdam niet helemaal tevreden met de dienstverlening van gemeente-instanties. Naast het gebrek aan Engelstalige – schriftelijke en mondelinge – communicatie vinden sommigen dat de klantvriendelijkheid tekortschiet. Deze opmerking betreft overigens niet alleen de gemeente; een deel van de kennismigranten is van mening dat Nederlandse dienstverleners in het algemeen niet erg klantgericht zijn.

Aanbeveling

De belangrijkste aanbeveling voor de gemeente Rotterdam luidt: zorg ervoor dat de verschillende voorzieningen die tot doel hebben het verblijf van kennismigranten comfortabeler te maken meer bekendheid krijgen. Er is veel behoefte aan een dergelijke informatievoorziening. Hoewel de bedrijven, waarvoor kennismigranten werken, vaak helpen bij het aanvragen van een visum en het regelen van een woning, moeten zij veel andere zaken zelf regelen. Kennismigranten zijn over het algemeen zeer zelfredzaam, maar door gebrek aan kennis van de Nederlandse taal en regelgeving hebben velen behoefte aan hulp bij het afhandelen van formaliteiten.

Hoewel veel kennismigranten het belangrijk vinden om Nederlands te leren en daar ook actief mee bezig zijn, kan niet van hen verwacht worden dat zij in zeer korte tijd de Nederlandse taal zodanig machtig zijn dat zij het jargon van de vele verschillende instanties begrijpen. Een stad als Rotterdam, die zich als ‘world city’ presenteert (vgl. Chief Marketing Office Rotterdam 2007), zou de mogelijkheid moeten bieden om in een wereldtaal te communiceren. Dit zou voor kennismigranten het wonen en leven in Rotterdam nog aantrekkelijker maken.

5.4 Tot slot

Rotterdam kent niet de vanzelfsprekende aantrekkelijkheid voor kennismigranten als bijvoorbeeld Amsterdam en Den Haag, steden die bij veel kennismigranten bekend staan als ‘echte expatsteden’. Toch verblijven er volgens ruwe schattingen ongeveer dertigduizend kennismigranten in Rotterdam. Deze worden in toenemende mate als een belangrijke groep gezien om aan te trekken en aan de stad te binden. In navolging van koplopers als Den Haag en Amsterdam zijn er in Rotterdam verschillende voorzieningen opgericht die het verblijf van kennismigranten dienen te veraangename. We sluiten af met een korte samenvatting van de belangrijkste aanbevelingen die in dit hoofdstuk zijn gedaan. Deze zijn vooral relevant voor steden die net als Rotterdam vrij recentelijk gestart zijn met een specifiek expatbeleid.

De aanbevelingen kort samengevat:

- *Zorg ervoor dat kennismigranten zich welkom voelen in de stad. Speciale voorzieningen, zoals een expat desk, kunnen hieraan bijdragen;*
- *Geef naamsbekendheid aan de speciale expatvoorzieningen. Zorg ervoor dat vraag en aanbod met elkaar in contact komen en op elkaar aansluiten;*
- *Vergroot het aanbod en de bekendheid van Engelstalige folders met praktische informatie over het leven in de stad. Niet alleen door regelgeving, maar ook door uitgaansgelegenheden, evenementen en vrijwilligerswerk;*
- *Bied kennismigranten die hier behoefte aan hebben meer mogelijkheden om de Nederlandse taal te leren en in contact te komen met Nederlanders. Dit kan bijvoorbeeld door middel van mentorprojecten.*

- ACVZ (2004) *Regulering en facilitering van arbeidsmigratie*. Den Haag: Adviescommissie voor Vreemdelingen-
genzaken. Verkregen op 20 augustus 2009 op [http://www.acvz.org/publicaties/Advies-ACVZ-
NR6-2004.pdf](http://www.acvz.org/publicaties/Advies-ACVZ-NR6-2004.pdf)
- Bochove, M. van (2008) *Een rolmodel, ik? Vijftien Rotterdamse vrouwen over succes, inspiratie en mentoring*.
Rotterdam: Sociaal Platform Rotterdam.
- Bochove, M. van, K. Rusinovic en G. Engbersen (2009a) *De stad en staat van de burger. Het stadsburger-
schap van de allochtone middenklasse*. Den Haag: Nicis Institute.
- Bochove, M. van, K. Rusinovic en G. Engbersen (2009b) *Lokaal of transnationaal. Actief burgerschap
bij de allochtone middenklasse. Beleid en Maatschappij*, 36(1), 28-39.
- Brink, G. van den (2006) *Culturele contrasten. Het verhaal van de migranten in Rotterdam*. Amsterdam:
Bert Bakker.
- Chief Marketing Office Rotterdam (2007) *Rotterdam, een sterk internationaal merk*. Verkregen op
20 augustus 2009, op [http://www.rotterdam.nl/Rotterdam/Internet/Overig/rdm/Griffie/Documen-
ten%20burgemeester/Rotterdam_een_sterk_internationaal_merk.pdf](http://www.rotterdam.nl/Rotterdam/Internet/Overig/rdm/Griffie/Documenten%20burgemeester/Rotterdam_een_sterk_internationaal_merk.pdf)
- Cuperus, R. (2009) *De wereldburger bestaat niet. Waarom de opstand der elites de samenleving ondermijnt*.
Amsterdam: Bert Bakker
- Dienst Onderzoek en Statistiek (2009) *Bevolking naar herkomstgroepering, 1 januari 2009*. Verkregen op
21 mei 2010, op <http://www.os.amsterdam.nl/tabel/8874/>
- Ewers, M. (2007) *Migrants, markets and multinationals: competition among world cities for the
highly skilled*, *GeoJournal*, 68(2-3), 119-130.
- Favell, A. (2008) *Eurostars and Eurocities: Free Movement and Mobility in an Integrating Europe*. Malden:
Blackwell.
- Fechter, A.M. (2007) *Transnational Lives: Expatriates in Indonesia*, Hampshire: Ashgate Publishing Lim-
ited.
- Friedmann, J. (1998), *The Common Good: Assessing the Performance of Cities*. In: H. Dandekar, ed.,
City, Space, and Globalisation: An International Perspective, 15-22. Ann Arbor, MI: College of Architecture
and Urban Planning, University of Michigan.
- Gemeente Den Haag (2005) *Werken aan de wereld in Den Haag. Position paper Den Haag, internationale stad
van recht en bestuur*. Verkregen op 21 mei 2010, op [http://www.denhaag.nl/home/bedrijven-en-instel-
lingen/ondernemen/to-1/Haagse-economie.htm](http://www.denhaag.nl/home/bedrijven-en-instel-lingen/ondernemen/to-1/Haagse-economie.htm)
- Gemeente Rotterdam (2006) *Rotterdam. Gateway to Europe. De koers naar 2030*. Rotterdam: dS+V/OBR.
Verkregen op 20 augustus 2009, op [http://www.obr.rotterdam.nl/Rotterdam/Openbaar/Diensten/
OBR/pdf/GatewaytoEurope.pdf](http://www.obr.rotterdam.nl/Rotterdam/Openbaar/Diensten/OBR/pdf/GatewaytoEurope.pdf)
- Gemeente Rotterdam (2009) *Rotterdam World City: fixed direction, new ambitions. Programme for Internatio-
nal and European Activities 2009-2010*. Verkregen op 8 mei 2010, op [http://www.rotterdam.nl/BSDD/
Document/collegedocumenten/PIEA-Ev3s.pdf](http://www.rotterdam.nl/BSDDocument/collegedocumenten/PIEA-Ev3s.pdf)
- IND (2006) *Verruiming kennismigrantenregeling*. Verkregen op 27 oktober 2009, op [http://www.ind.nl/nl/
inbedrijf/actueel/Verruiming_kennismigrantenregeling.asp](http://www.ind.nl/nl/inbedrijf/actueel/Verruiming_kennismigrantenregeling.asp)

- IND (2009) *Monitor Kennismigrantenregeling 2009: periodieke weergave en de ontwikkeling van het (uitvoerings) beleid en cijfers inzake kennismigranten*. Immigratie- en Naturalisatiedienst Informatie- en Analysecentrum (INDIAC). Verkregen op 27 oktober 2009, op http://www.ind.nl/nl/Images/12.%20eindrapport%20Monitor%20Kennismigranten%202008%20-%20v%20o6%20-%20naar%20repro%20090311%20DEF_tcm5-183778.pdf
- Kanter, R.M. (1995) *World Class: Thriving Locally in the Global Economy*. New York: Simon & Schuster.
- Koser, K. en J. Salt (1997) 'The Geography of Highly Skilled International Migration', *International Journal of Population Geography*, Vol. 3, 285-303.
- Mahroum, S. (2000) 'Highly skilled globetrotters: mapping the international migration of human capital', *R&D Management*, 30(1), 23-31.
- Ministerie van Justitie (2008) *Rapportage vreemdelingenketen. Periode januari-juni 2008*. Verkregen op 20 augustus 2009, op www.justitie.nl/.../RVK%201e%20periode%202008%20definitief_tcm34-138212.pdf
- Nijman, J. (2007) 'Locals, exiles and cosmopolitans: a theoretical argument about identity and place in Miami', *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 98(2), 176-187.
- NRC Handelsblad (2009) 'Hoofdstad van de wereld. Den Haag wil nog internationaler zijn'. Zaterdag 21 februari & zondag 22 februari 2009, pp. 12-13.
- NRC Handelsblad (2010) 'Nederlandse bedrijven werven even minder kennismigranten'. Donderdag 4 maart 2010, p. 7.
- Scheffer, P. (2007) *Het land van aankomst*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Steensma, A. (2009) 'Het is gewoon een goud kapitaal dat je hier hebt': een onderzoek naar de voorzieningen en het beleid van de gemeenten Den Haag en Rotterdam voor expats in de stad en de ontvangst van deze dienstverlening door expats in Den Haag en Rotterdam. Rotterdam: Masterscriptie Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Turner, B. S. (2001) 'The erosion of citizenship', *British Journal of Sociology*, 52(2), 189-209.
- Uyterlinde, M., V. Lub, N. de Groot en A. Sprinkhuizen (2009) *Meer dan een steuntje in de rug. Succesfactoren van coaching en mentoring onderzocht*. Utrecht: Movisie
- Waters, J. (2003) "Flexible citizens? Transnationalism and citizenship amongst economic immigrants in Vancouver", *The Canadian Geographer*, 47(3), 219-234.
- Weltevrede, A., J. de Boom, S. Rezai, L. Zijderwijk en G. Engbersen (2009) *Arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa*. Rotterdam: Risbo
- Zonnenberg, M. (2009) 'Alles wat u over de 30%-regeling dient te weten', *AdviesWijzer Actueel*, nr. 249, 13 januari 2009. Verkregen op 27 oktober 2009, op www.adviesdesk.nl/AuthenticateDownload.aspx?nodeid=4823

Bijlage 1: Overzicht Burgerschapsbriefings

Om de resultaten van het onderzoek *Transnationalisme en stedelijk burgerschap* voor een breed publiek toegankelijk te maken, hebben we in de periode tussen maart 2008 en maart 2010 tien zogenaamde Burgerschapsbriefings verspreid. In deze periodieke nieuwsbrieven stond het onderzoek naar twee succesvolle migrantengroepen centraal: de allochtone middenklasse en kennismigranten. We hebben deze briefings per e-mail en in gedrukte vorm verspreid onder bestuurders en ambtenaren in verschillende steden.

Het Nicis-rapport *De stad en staat van de burger. Het stadsburgerschap van de allochtone middenklasse* (2009) is grotendeels gebaseerd op de volgende briefings (te vinden op www.eur.nl/fsw/burgerschap):

- Burgerschapsbriefing 1: Allochtone middenklasse
- Burgerschapsbriefing 2: Politieke participatie
- Burgerschapsbriefing 3: Maatschappelijke participatie
- Burgerschapsbriefing 4: Gevoelens van verbondenheid
- Burgerschapsbriefing 5: Transnationale betrokkenheid
- Burgerschapsbriefing 6: Beleidsaanbevelingen van de Rotterdamse middenklasse

Het voorliggende Nicis-rapport *Over de rode loper. Kennismigranten in Rotterdam en Den Haag* is grotendeels gebaseerd op de volgende briefings (te vinden op www.eur.nl/fsw/expats):

- Burgerschapsbriefing Kennismigranten 1: Kennismigranten in Rotterdam
- Burgerschapsbriefing Kennismigranten 2: Een kosmopolitische elite?
- Burgerschapsbriefing Kennismigranten 3: Kennismigranten als lokale burgers
- Burgerschapsbriefing Kennismigranten 4: Kennismigranten over stedelijk beleid in Rotterdam en Den Haag

Bijlage 2: Achtergrondkenmerken respondentengroep, in percentages

	Rotterdam (N=75)	Den Haag (N=30)
Geslacht		
• Man	39	37
• Vrouw	61	63
Leeftijd		
• tot 25	4	3
• 25 tot 35	51	30
• 35 tot 45	32	27
• 45 tot 55	12	33
• 55 en ouder	1	7
Type respondent		
• Kennismigrant	69	53
• Partner van kennismigrant	31	47
Niveau baan (kennismigrant)		
• Hoger beroepsniveau	4	6
• Universitair niveau	92	94
• Anders	4	-
Niveau baan (partner)		
• Geen baan	70	79
• Middelbaar beroepsniveau	9	-
• Hoger beroepsniveau	-	7
• Universitair niveau	17	7
• Anders	4	7
Gezinssituatie		
• Getrouwd	44	70
• Wel partner, niet getrouwd	20	10
• Alleenstaand	36	20
Nationaliteit (meest voorkomend)		
Amerikaans	17	30
Brits	12	7
Duits	8	-
Frans	7	3
Japans	7	-

	Rotterdam (N=75)	Den Haag (N=30)
Pools	5	3
Chinees	4	-
Zuid-Afrikaans	4	-
Portugees	4	3
Italiaans	3	10
Canadees	3	10
Australisch	3	7

Nicis institute - 2010

Nicis Institute

Laan van N.O. Indië 300

2593 CE Den Haag

Postbus 90750

2509 LT Den Haag

T +31 (0)70 3440966

F +31 (0)70 3440967

info@nicis.nl

www.nicis.nl

Nicis
INSTITUTE